

Rijnmonds knelpunten

Indien iemand bij de inrichting van een woning na het leggen van de vloerbedekking en het plaatsen van het meubilair plotseling tot de ontdekking komt dat het plafond nog moet worden gewit, zal iedereen hem een dwaas vinden. Immers, bij de inrichting van een woning worden geruime tijd daarvoor plannen gemaakt, die resulteren in afspraken met de schilder, de woninginrichter enz. Eigenlijk is hier sprake van een voorbeeld van ruimtelijke ordening. Bij de ruimtelijke ordening van een regio komt het nogal eens voor dat er onvoldoende wordt gepland; men wil het plafond witten als het meubilair reeds is geïnstalleerd.

Deze vergelijking tussen de ruimtelijke ordening van een regio en de inrichting van een woning mag overigens niet te ver worden doorgetrokken. Regionale planners bewegen zich immers op een grotere schaal dan de woninginrichters. Bij de regionale planning moet men tientallen jaren vooruit kijken en dient men rekening te houden met de onafhankelijk van elkaar vrij bewegende economische subjecten. Hierdoor is het niet gemakkelijk consistente plannen te construeren; vaak moet men zijn regionale politiek afstemmen op globale prognoses.

Een duidelijk bewijs van het bestaan van deze planning-problematiek is het *Concept voorontwerp streekplan Rijnmond*, dat begin januari aan de bevolking van Rijnmond werd gepresenteerd. De Rijnmondregio is één van de gebieden waar de problemen met betrekking tot de regionale planning duidelijk aan het licht treden. In dit economische hart van Nederland stond teveel het creëren van arbeidsplaatsen op de voorgrond. Nu blijkt echter dat op arbeidsplaatsen werknemers zitten die zich buiten de fabriekspoort met auto's voortbewegen en die gerechtvaardigde wensen hebben t.a.v. culturele en recreatieve voorzieningen. Bovendien blijkt dat door het louter creëren van arbeidsplaatsen teveel de nadruk is gelegd op de industriële sector en te weinig op de dienstensector. Mede hierdoor baart het leefmilieu zorgen.

In het *Concept voorontwerp* speelt het leefmilieu een belangrijke rol: „Centrale doelstelling in de streekplanperiode is het verlenen van de hoogste prioriteit aan het leefmilieu”. Deze centrale doelstelling is uitgesplitst in een aantal subdoelstellingen, die een specificatie geven van de gewenste welzijnscomponenten. Het is hierdoor duidelijk dat de opstellers van het *Concept voorontwerp* bij elke beslissing op het gebied van de ruimtelijke en economische problematiek willen streven naar een maximaal maatschappelijk rendement.

Er wordt echter onvoldoende aangegeven hoe dat maximale maatschappelijke rendement moet worden bereikt. Rijnmond heeft wel de doelstellingen aangegeven, maar deze zijn nauwelijks gekwantificeerd en daardoor ontbreken de concrete instrumenten. Het ontbreken van een duidelijk gewenste economische structuur zal hiervan de belangrijkste oorzaak zijn. De economische structuur is namelijk gehaald uit de nota *Het economisch structuurmodel van Rijnmond*. In deze nota is een zgn. centraal alternatief berekend: voor het Rijnmondgebied is tot 1980

een economische ontwikkeling voorspelt bij ongewijzigd beleid. Deze voorspelling is gedaan op basis van de CPB-prognoses voor de Nederlandse economie in 1973 en 1980.

Het centraal alternatief kan men moeilijk een alternatief noemen. Het is immers voornamelijk gebaseerd op extrapolaties vanuit het verleden. We mogen ons daarom afvragen of de economische structuur die uit het centraal alternatief volgt, in overeenstemming zal zijn met de uitgangspunten die Rijnmond heeft geformuleerd t.a.v. het leefmilieu. In deze uitgangspunten staat, zoals reeds gezegd, het maatschappelijke rendement centraal. Dat maatschappelijke rendement wordt evenwel niet automatisch bereikt door extrapolaties, maar heeft een selectieve industriepolitiek nodig. Omdat een dergelijke politiek nationaal ontbreekt, kan Rijnmond weinig meer doen dan hier en daar kleine veranderingen aanbrengen.

De Rijnmond zal bij het willen verwezenlijken van de in het *Concept voorontwerp* vermelde doelstellingen dan ook voor grote problemen komen te staan, niet alleen door het ontbreken van een nationale industriepolitiek. Er zijn meer dingen waarop Rijnmond nauwelijks greep zal krijgen en wel vooral omdat Rijnmond van de centrale overheid weinig bevoegdheden heeft gekregen en omdat de onder Rijnmond ressorterende gemeenten vaak een solistische politiek voeren. Mede hierdoor bevat het *Concept voorontwerp* wel interessante doelstellingen, maar er wordt niet vermeld hoe deze te bereiken.

Dat doeltreffende instrumenten ontbreken, blijkt o.a. uit het volgende. T.a.v. de voorzieningen voor verkeer en vervoer wordt gesteld dat gebruik dient te worden gemaakt van de anticiperende functie van de verkeers- en vervoersinfrastructuur, waardoor de realisatie van woon-, werk- en recreatiegebied en het tijdstip van gereedkomen van weg- en railinfrastructuur op elkaar dienen te worden afgestemd. Na deze juiste en interessante opmerking verwacht men concrete voorbeelden, die kwantitatief worden toegelicht. Deze voorbeelden ontbreken. Er wordt niet aangetoond welke tertiaire bedrijven moeten worden aangetrokken en waar deze moeten worden gevestigd (binnen of buiten het centrum van Rotterdam). Het pleidooi voor de aanleg van de Rijnpoorthaven en de tweede nationale luchthaven is niet wetenschappelijk gefundeerd. Hetzelfde geldt voor het openbare vervoer. Het is wel leuk op een kaart metrolijnen te trekken, maar je moet ook weten of die lijnen voldoende passagiers zullen krijgen en (maatschappelijk) rendabel zullen worden.

Het *Concept voorontwerp streekplan Rijnmond* is een interessante, maar globale nota, die eigenlijk vele jaren geleden had moeten verschijnen. Er is thans meer behoefte aan concrete wensen dan aan vage ideële doelstellingen. Degene die de vele in de nota genoemde knelpunten aanschouwt, zal de schrik om het hart slaan. Vooral, omdat het gepresenteerde streekplan niet alleen een voorontwerp is, maar ook nog een concept.

L.H.

Inhoud

Rijnmonds knelpunten	201
Column	
Niet-geobserveerde feiten, door Drs. W. Siddré	203
<i>Prof. Dr. J. G. Lambooy:</i>	
Regionale en ruimtelijke politiek; over de wenselijkheid van een heroriëntering van de spreidingspolitiek	204
Notitie	
Alleen voor de mensheid?	207
<i>Dr. H. W. de Jong:</i>	
Wending in de Europese mededingingspolitiek; de Zaak Continental Can	209
<i>W. D. Franckena:</i>	
Financiering van het milieubeheer	212
Belgische kroniek	
Een anti-inflatieprogramma dat er geen is, door E. Thielemans	213
Ontwikkelingskroniek	
Sociale planning en ontwikkelingslanden	215
Toets op taak	
Een dure besparing? door Drs. H. M. van de Kar	218
Boekennieuws	219
Mededelingen	220

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: N.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Niet-geobserveerde feiten

Leontief poneerde in december 1970 1) een aantal stellingen die het economistenvolkje behoorlijk beroerd hebben. Hij sprak over „uneasy feelings”. Deze gevoelens van onbehagen komen bij Leontief niet voort door de irrelevantie van de praktische problemen waaraan economen aandacht besteden. Er wordt door economen momenteel juist veel aandacht besteed aan urgente maatschappelijke problemen. Op de laatste landelijke economen-conferentie in Rotterdam kon men bij een der discussiegroepen onder meer kennis nemen van zeer fraai onderzoekswerk van Den Hartog e.a. van het Centraal Planbureau. Dit onderzoek betrof de kosten van anti-vervuilingsactiviteiten, in het bijzonder de kosten van het orde op zaken stellen bij de watervervuiling. De theoretische basis van dit onderzoekswerk werd — lang geleden — door Leontief gelegd. Het CPB-team werkte met een gesloten „input-output”-model, waarin zowel de reële sfeer als ook de prijsvorming beschreven worden. Alle „anti-vervuilings”-activiteiten worden in dit model ondergebracht in een afzonderlijke sector.

Den Hartog en zijn medewerkers lieten wel weten hoe moeilijk het voor economen is, deze problemen aan te pakken met het nu bestaande statistische materiaal. Zowel de tijdreeksen, die op economische gegevens betrekking hebben, als ook de benodigde natuurwetenschappelijke gegevens, vertonen grote lacunes.

In dit verband spreekt Leontief zelfs van een fundamentele onevenwichtigheid bij de huidige stand van zaken in de economie: de zwakke en tergend langzaam groeiende empirische fundering kan de snel

ontwikkende „super-structuur” van de zuivere economische theorie niet stutten. Leontief pleit derhalve voor het instellen van, het handhaven en het ten uitvoer brengen van gecoördineerde, uniforme classificatieschema's door data verzamelende instellingen. Teveel energie wordt nu verspild onder meer aan het oplossen van problemen die ontstaan omdat definities niet voldoende op elkaar zijn afgestemd.

Ook op andere terreinen kan het pleidooi van Leontief voor een „massale stroom van primaire economische data” worden ondersteund. Een dergelijke stroom van gegevens, ook over demografische, sociologische en antropologische factoren, is van belang om dieper te kunnen penetreren achter de „skin-thin surface” van de conventionele consumptiefuncties. Beter achtergrondinformatie over consumptiemotieven kan voorts inzicht verschaffen over het ontstaan van hogere inkomensclaims.

Er is te weinig bekend waarom men denkt hogere beloningen te mogen vragen; een interdisciplinaire aanpak is hierbij nodig om vast te stellen wat economen nu niet weten: welke maatstaven gebruikt men om hogere inkomens te vragen? Hoe staat men tegenover relatieve inkomensverschillen? Zijn de opvattingen over relatieve inkomensverschillen aan het verschuiven? Was er vroeger meer overeenstemming in het denken over relatieve inkomensverschillen? Is er tegenwoordig geen sprake meer van transitiviteit in het denken over wat men geschikte inkomensverschillen acht? Is deze intransitiviteit niet één van de oorzaken van de huidige inflatie? (Zie R. Turvey in *The Current Inflation*, 1971). Ook om deze actuele vragen te beantwoor-

den en om op grond van de antwoorden een adequate inkomenspolitiek te voeren, die mede afgestemd moet zijn op noties van rechtvaardigheid, zijn „massale” stromen van micro-data gewenst.

De oplossing van het inflatieprobleem kan echter niet alleen van de kant van economen komen. Stijgende prijzen zijn weliswaar een economisch symptoom, maar de oorzaken van economische symptomen kunnen van niet-economische aard zijn. Onlustgevoelens over de huidige relatieve inkomensverschillen behoeven niet alleen door economen te worden verklaard. Zij zullen echter meer dan nu het geval is de traditionele grenzen van hun domein moeten overschrijden om samen met andere wetenschappers op grote schaal feitelijke analyses te plegen. Micro-data zijn dan vereist om vast te kunnen stellen welke inkomensverschillen nog rechtvaardig en acceptabel worden geacht.

Deze nog niet geobserveerde feiten belemmeren vooralsnog vooruitgang. Ook de beperkte beschikbaarheid van adequate statistische gegevens over de milieuproblematiek werd door het team van Den Hartog als een uitgesproken knelpunt bij het onderzoek ervaren.

W. Sidré

1) W. Leontief, Theoretical assumptions and nonobserved facts, *American Economic Review*, vol. LXI, nummer 1, 1971.

Regionale en ruimtelijke politiek

Over de wenselijkheid van een heroriëntering van de spreidingspolitiek

PROF. DR. J. G. LAMBOOY

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het ETI in Zuid-Holland op 25 september jl. sprak Prof. Dr. J. G. Lambooy, hoogleraar in de economische geografie en regionale economie aan de Universiteit van Amsterdam, een redevoering uit, waarin een passage voorkwam over de verpaupering van de Randstad. Deze passage trok veel aandacht omdat Prof. Lambooy een gewijzigde regionale en ruimtelijke politiek vroeg, waarin de Randstad een belangrijke plaats inneemt. In het onderstaande artikel licht Prof. Lambooy zijn visie hierop wetenschappelijk toe. Na bestudering van de problematiek van de Randstad en de perifere regio's noemt Prof. Lambooy enkele oplossingen en vraagt hij uiteindelijk om een nader onderzoek op het terrein van de ruimtelijke structuur en op dat van de stadsvernieuwing.

1. Inleiding

Op uitnodiging van de redactie van *ESB* wil ik gaarne ingaan op een probleem dat in de kranten terecht is gekomen onder de kop: Professor Lambooy: de Randstad verpaupert. Het is voor mij een leerzame ervaring geweest hoe een, in de tekst van een rede zorgvuldig verborgen en vragenderwijs opgeroepen stelling, kan uitgroeien tot een krantekop. Het betreft het volgende citaat uit de rede die ik hield ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het ETI-Zuid-Holland op 25 september 1972 1):

„Zullen de grote steden moeten verpauperen, voordat men inziet dat daar bijna éénderde deel van ons volk woont, terwijl in de agrarische probleemgebieden minder dan ééntiende woonachtig is? In hoeverre zijn de andere gebieden geholpen met het afremmen van de Randsteden? Alleen al in de vier grote Randsteden woont 20% van onze nationale bevolking op, volgens de *Nota Volkshuisvesting*, 1972, circa 100 km² verouderd stadsgebied”.

Ik heb in de genoemde rede getracht zoveel mogelijk vragen te stellen omtrent de huidige regionale en ruimtelijke politiek. Het komt mij namelijk voor dat een heroriëntatie dringend gewenst is, omdat de huidige regionale politiek en ruimtelijke ordening zijn gestoeld op verouderde analytische uitgangspunten. Welke uitgangspunten zijn dat? Globaal gesteld zijn het onder meer de volgende:

1. men gaat nog steeds uit van een sterke *bevolkingsgroei*;
2. eveneens worden de grote steden in de Randstad (hier de Randsteden te noemen, d.w.z. de grote steden met de daaraan ruimtelijk aaneengegroeide verstedelijkte gemeenten, dus de agglomeratiegemeenten; dit i.v.m. het feit dat men bij het begrip „Randstad” meestal pleegt te denken aan het totale Westen des Lands) nog steeds als onuitputtelijke *leveranciers van bedrijven* gezien, welke bedrijven naar willekeur van de planners naar het Noorden en Limburg verplaatsbaar zijn;
3. het verschil in *werkloosheid en gemiddeld inkomen* tussen de westelijke en de perifere provincies wordt zeer groot geacht;
4. gemeend wordt dat de *congestie* in de Randsteden vooral moet worden bestreden door een *spreidingspolitiek* naar

- de perifere regio's, alsook door een *uitstralingspolitiek* van de „Randstadvleugels” naar „buiten”; dus van het Groene Hart af. De mogelijkheid van een herstructurering van de Randsteden wordt ternauwernood gezien;
5. de *woningnood* (kwantitatief gezien) moet worden opgelost, vooral door nieuwbouw en niet zozeer door renovatie; immers, de bevolking heeft recht op frisse, ruimgebouwde woningen: de oude wijken moeten „gesaneerd” worden; deze opvatting is thans snel aan het verouderen;
 6. de Randsteden zijn zo enorm groot dat de „diseconomies of scale” groter zijn dan de „economies of scale” zoals volgens velen zichtbaar is in de verkeerscongestie en de hoge grondprijzen; ze zouden derhalve moeten worden afgeremd; er wordt te weinig gelet op de positieve effecten en op de internationale functie van de grote steden;
 7. ook denkt men dat door de verplaatsing van de bevolking naar de perifere regio's deze regio's, zowel als de Randsteden, daarmee zijn gediend. In het Noorden zal 15% in plaats van de huidige 10,5 à 11% van de bevolking moeten komen te wonen, door de verplaatsing van velen uit het Westen.

Hierna zullen we globaal ingaan op enkele van deze punten. Daarbij stellen we centraal de veranderde positie van de grote steden; *niet* de Randstad als totaal, maar de *stedelijke agglomeraties in het Westen*, hier Randsteden genoemd.

2. Regionale politiek en de spreiding uit de grote steden

De Amerikaanse regionaal-econoom J. R. Friedmann onderscheidt vier fasen in de regionale ontwikkeling, gerelateerd aan de fasen van de nationaal-economische ontwikkeling, te weten:

1. en 2. de pre-industriële en de industrialisatie-fase, waarin

1) J. G. Lambooy, *Regionale en nationale economische politiek: het vraagstuk van de verhouding congestie-gebieden en perifere regio's*, Rotterdam, ETI, 1972, blz. 11.

de nationale economische ontwikkeling centraal staat en die zich manifesteert in de groei van enkele grote steden;

3. *de industriële fase*, waarin de economische ontwikkeling zich verder concentreert in de grote steden; de regionale problematiek wordt vooral bepaald door de agrarische gebieden, die zowel een hoge werkloosheid hebben alsook een gemiddeld lager inkomen, een geringer opleidingsniveau en een tekort aan voorzieningen; er ontstaan ook nieuwe probleemgebieden, namelijk de mono-industriële (textiel- en mijn-)gebieden: de „Black Areas“;

4. *de post-industriële fase*, waarin de regionale problematiek vooral wordt bepaald door de verpauperende grote steden.

De visie van Friedmann is vooral geënt op de ontwikkeling in de Angelsaksische landen. Er is dikwijls gesteld dat de verpaupering in de Europese landen niet zou optreden, door ons goede instrumentarium van ruimtelijke ordening en door het ontbreken van etnische tegenstellingen. Het verontrustende is nu dat de ontwikkelingen wél parallel gaan lopen; de rassenrellen zijn nog slechts één indicator daarvoor. Deze vaststelling is het centrale punt: het verwaarlozen van de Randsteden zou wel eens groter leed kunnen berokkenen dan dat het voordelen brengt met betrekking tot de congestiebestrijding en de ontwikkeling van het Noorden.

Ons ruimtelijk planningsstelsel is op het afremmen van het Westen gericht, hetgeen op zich begrijpelijk is vanwege ons bevolkingsgroei-trauma en door de verkeersopstoppingen, waardoor men zowaar een kwartier langer over de woonwonderreis doet.

Ik wil voorts benadrukken dat het mij *niet gaat om een afremmen van de hulp aan de perifere regio's*. Deze blijven steun nodig hebben. Evenmin ontken ik dat er een ernstige congestie bestaat in en om de Randsteden. Integendeel: deze beschouw ik als ernstig en juist daarom gaat het erom kritisch te staan ten opzichte van de huidige ruimtelijke en regionale politiek. Ligt de oplossing van het congestie-vraagstuk in een spreiding naar het Noorden en het Zuid-oosten? Maar wat als deze illusoir blijkt? Ligt de oplossing van de achterblijvende perifere gebieden in een bevolkingsverplaatsing vanuit het Westen? Bovendien, al zouden we het zo wensen, is dan ons instrumentarium voldoende? Wat te doen met de in ieder geval achterblijvende honderduizenden in de grote steden? Ook daar groeit de werkloosheid en de verkrotting is zeer ernstig!

3. De positie van de perifere regio's

Het is bekend wat de problemen van het Noorden zijn:

1. de *werkloosheid* is structureel en lag na de oorlog steeds boven het landelijke gemiddelde;
2. het *inkomen per hoofd* lag voortdurend 10 à 20 procentpunten achter op het nationale gemiddelde; terzijde zij opgemerkt dat dit gebied er in Europees perspectief goed afkomt;
3. het *opleidingsniveau* lag steeds lager dan het nationale gemiddelde;
4. de *emigratie* leverde steeds, tot ca. 1965, een sterk negatief saldo op. Thans is dit omgeslagen, vooral in Drenthe;
5. de *landbouwsector* toonde een hoog werkloosheidspercentage, althans in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde;
6. er is een *perifere ligging* t.o.v. de nationale kerngebieden van Nederland en Duitsland.

De positie van *Zeeland* is grotendeels identiek, behalve punt 6, na de ontsluiting vanaf 1953. Wel is de omslag naar een positief migratiesaldo nog duidelijker dan in het Noorden. De ontwikkeling van *Zuid-Limburg* is in bepaalde opzichten tegenovergesteld aan die der beide andere gebieden. De

problemen zijn vooral ontstaan door en na de sluiting van de mijnen. Daarna is ook het migratiesaldo negatief geworden.

De ontwikkeling van de vervangende werkgelegenheid in deze drie probleemgebieden is verre van onbevredigend. In Zeeland is de industrie snel gegroeid. In het Noorden is de groei van de industriële en tertiaire sectoren minstens parallel gelopen met de daling van de agrarische werkgelegenheid. In de mijnstroken is na 1965 de industriële werkgelegenheid met 9.000 arbeidsplaatsen en de tertiaire sector met 20.000 arbeidsplaatsen gestegen 2).

Blijkens de CPB-studie *De Nederlandse Economie in 1973* staat het er in de perifere regio's met de voorzieningen (recreatie, medische, maatschappelijke enz.) beter voor dan in het Westen. Ook de grond- en woningprijzen zijn er bepaald gunstiger: het verschil in *reëel* inkomen zal bepaald minder zijn dan 10 à 20 procentpunten. De onderwijsstructuur is sterk verbeterd. De conclusie mag zijn, dat de regionale politiek de sociale doeleinden grotendeels heeft verwezenlijkt, hoewel de economische structuur om blijvende zorg vraagt.

4. De ontwikkeling van de Randsteden

Reeds in 1958 werd de Nota *De ontwikkeling van het Westen des Lands* gepubliceerd, waarin de zorg over de toenemende congestie in het Westen werd verwoord. De schrijvers hebben maar al te zeer gelijk gekregen. Wat zij evenwel niet voorspelden, was het dreigende leeglopen der Randsteden. Integendeel, de bevolkingsgroei werd (toen nog begrijpelijk) als een blijvend probleem gezien, evenals trouwens in de *Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening* van 1966.

Maar thans is het gevaarlijk nog de ogen te sluiten voor dit fenomeen: de Randsteden ontvolken, verkrotten en tonen een toenemende sociale problematiek. Let wel: ik zeg niet „de Randstad“ (d.i. het gehele Westen). Immers, de Randsteden „lopen over“ in vooral het aangrenzende gebied in de westelijke provincies, alsmede in de aangrenzende provincies Gelderland en Noord-Brabant.

Door de suburbanisatie van de woonbevolking — en steeds meer ook de bedrijvigheid — wordt de *vraag naar vervoer* en infrastructuur in en om de grote agglomeraties steeds sterker. Voor de toekomst is de groei van de vraag zeer aanzienlijk 3). Naast het toenemende autobezit zijn het vooral de veroudering van het woningbestand, de ontvolking en de genoemde suburbanisatie van de Randsteden die tot gevolg hebben dat de totale stedelijke bevolking van meer dan 2 mln. betrokken is bij een steeds ernstiger wordende problematiek.

Een kernprobleem is de vraag of de *stadsvernieuwing* een oplossing kan bieden voor de *woningnood*, de *woonnood*, de *verkeerscongestie*, de *milieuverontreiniging* en de *sociale vragen* (toenemende sociale isolatie, neurosen, criminaliteit enz.). Met „woningnood“ doel ik op het kwantitatieve tekort en ook op het groepsspecifieke tekort voor lagerbetaalden, zodat deze gedwongen zijn in relatief te dure huizen te gaan wonen. Met „woonnood“ doel ik op de kwalitatieve tekorten van zowel de woningen als het woonmilieu. Enkele cijfers kunnen dienen als *indicatie* van de problemen (zie tabel 1).

In 1972 is Amsterdam reeds ruim onder de 800.000 inwoners gekomen. Het beeld wordt „geflatterd“ door de toename van het aantal gastarbeiders. Het beeld van de migratie van de westelijke provincies is vergelijkbaar, zij het minder geaccentueerd: een voorbeeld is Zuid-Holland. De totale groei van 21.704 inwoners wordt voor de helft

2) Blijkens het Jaarverslag van de Kamer van Koophandel van de Mijnstreek, 1973.

3) Men zie de geïntegreerde vervoersstudie van het NEI, die in 1972 is verschenen.

Tabel 1. Bevolkingsgroei en migratie in de vier grote steden (1971)

Stad	Bevolking januari 1972	Saldo migratie		Totale groei
		binnenland	buitenland	
Amsterdam	807.742	- 19.214	+ 5.654	- 12.664
Rotterdam	670.060	- 15.383	+ 5.082	- 8.972
Den Haag	525.368	- 14.187	+ 2.045	- 12.275
Utrecht	274.974	- 6.491	+ 1.084	- 3.443

Bron: CBS.

bepaald door een positief vestigingssaldo van gastarbeiders. Gelderland en Noord-Brabant groeien veruit het hardst, voor een niet onaanzienlijk gedeelte bepaald door een binnenlands migratiesaldo t.o.v. de westelijke provincies. Voorts zien we een typisch verschijnsel voor probleemgebieden: de emigratiesaldi uit de grote steden, en uit het Westen als geheel, bestaan voor een niet onbelangrijk deel uit de personen met een hogere opleiding en een hoger inkomen.

De bevolkingsontwikkeling is voorts zodanig, dat er in een snel tempo veroudering optreedt; zelfs is in Amsterdam het sterftecijfer al bijna zo hoog geworden als het geboortecijfer. Voor het gehele Westen ligt het geboortecijfer lager en het sterftecijfer hoger dan het nationale gemiddelde. Het Westen steekt wat de veroudering betreft de traditionele oude provincies Friesland en Groningen naar de kroon.

Tabel 2. Geboorte, sterfte en veroudering in Amsterdam

Jaar	Geboorte	Sterfte	Veroudering
1960	13.878 (16,0%)	7.490 (8,6%)	94.088 (10,8%)
1965	13.212 (15,3%)	8.403 (9,7%)	107.239 (12,4%)
1971	9.887 (12,2%)	8.858 (11,0%)	116.269 (14,4%)

Bron: Bureau van de Statistiek, Amsterdam.

Uit de voorlopige uitkomsten van de Volkstelling 1971 (tevens woningtelling) leren we dat de situatie op de woningmarkt wel één der belangrijkste verklaringsgronden moet zijn: steeds komen de westelijke provincies (en zeker de 4 grote steden) eruit als de regio's met het hoogste percentage oude woningen en het laagste percentage na 1960 gebouwde woningen.

Tabel 3. Percentages van de woningen gebouwd vóór resp. 1945 en 1960 per provincie

Provincie	Vóór 1945	Vóór 1960	Provincie	Vóór 1945	Vóór 1960
Groningen	50,5	69,0	Noord-Brabant	32,5	57,5
Friesland	50,0	68,5	Limburg	33,5	61,5
Drenthe	37,0	61,0			
Overijssel	40,5	64,5	Grote steden		
Gelderland	39,5	62,5	Amsterdam	69,0	81,5
Utrecht	45,0	65,0	Rotterdam	57,0	75,0
Noord-Holland	55,0	72,0	Den Haag	67,0	86,5
Zuid-Holland	49,0	69,0	Utrecht	54,5	70,5
Zeeland	43,0	67,0	Nederland	44,5	65,5

Bron: CBS, Voorlopige uitkomsten woningtelling 1971.

Tabel 4. Percentages van de huurwoningen met een huurwaarde van f. 1.200 of meer per jaar, per provincie in 1971

Provincie	%	Provincie	%
Groningen	33,5	Noord-Brabant	39,5
Friesland	27,5	Limburg	40,0
Drenthe	32,5		
Overijssel	31,0	Grote steden	
Gelderland	35,5	Amsterdam	46,5
Utrecht	34,5	Rotterdam	34,0
Noord-Holland	45,0	Den Haag	47,5
Zuid-Holland	41,0	Utrecht	34,5
Zeeland	33,5	Nederland	39,5

Bron: CBS, Voorlopige uitkomsten woningtelling 1971.

Wat de werkgelegenheid betreft, zien we dat de laatste jaren in de westelijke grote steden eveneens een omkering van het traditionele patroon optreedt: Amsterdam, Leiden, Den

Haag en in mindere mate Rotterdam tonen hogere werkloosheidspercentages dan het landelijke gemiddelde. Absoluut genomen zijn er nu in deze steden zelfs meer werklozen dan in het gehele Noorden. Ook de ontwikkeling van de geregistreerde arbeidsreserve toont dit beeld.

Tabel 5. Ontwikkeling in absolute aantallen van de geregistreerde arbeidsreserve in enkele rayons en provincies

Rayon/Provincie	nov. 1957	nov. 1967	nov. 1972
Winschoten	1275	1196	878
Veendam	419	451	372
Stadskanaal	1052	906	709
Prov. Groningen	4706	5524	5182
Friesland	6130	4167	4591
Drenthe	6825	5376	4349
Overijssel	4998	8439	8118
Gelderland	6631	8296	9560
Utrecht	2803	2540	3969
Amsterdam	5169	4666	9728
Zaanstreek + Purmerend	239	353	1018
Prov. Noord-Holland	8573	7461	15853
's-Gravenhage	3659	4551	5876
Leiden	540	826	2325
Dordrecht	148	301	778
Rotterdam	2435	3163	7147
Prov. Zuid-Holland	8315	10813	21250
Zeeland	2211	1607	2317
Noord-Brabant	7679	15692	16361
Mijnstroken (incl. Sittard)	668	6643	3568
Limburg	3415	12312	7485
Nederland	61387	82227	99435

Op zich is het juist te vragen naar het al of niet structurele karakter van deze omslag. Het zou mogelijk zijn dat, indien de conjunctuur weer gaat aantrekken, de grote steden snel weer „bronnen van inflatie” door „vierhonderd-gulden-golven” worden; dat zou betekenen dat het probleem tijdelijk is.

Maar gezien de aard van de werkloosheid is mijn verwachting anders. Meer dan ooit zijn thans kantoorpersoneel en academici werkloos geworden; de „vierhonderd-gulden-golf” en de „spanning in de Rijnmond” betroffen andere deelmarkten, te weten die der ongeschoolden en niet-employés. Door automatisering en door gastarbeiders worden ook deze categorieën minder schaars. Het is bovendien te verwachten dat ook in de tertiaire sector zal worden getracht de zeer lage produktiviteitsgroei door automatisering, met name van de „massa-administratie” te bevorderen. Dit leidt tot een mogelijke toeneming van de werkloosheid bij employés, vooral in het Westen, waar zich meer diensten lenen voor automatisering. Bovendien stijgt het deelnemingspercentage van de vrouwen juist in de grotere steden, waardoor het arbeidsaanbod zal stijgen.

Het verschijnsel van de werkloosheid in de grote steden is niet alleen beperkt tot Nederland. In Londen was in 1971 ca. 5% van de mannelijke beroepsbevolking werkloos. Ook Birmingham heeft voor het eerst zorgen over de werkloosheid.

Wél zou men zich kunnen afvragen of de werkloosheid als belangrijkste indicator van regionale hulpbehoefendheid nog voldoet. Nog afgezien van het feit dat het geleidelijk aan meer aanvaardbaar wordt om te spreken van een recht op een *minimum gewaarborgd inkomen*, dan van het recht op inkomen door arbeid, kan men de vraag stellen of het *woon- en leefmilieu* en de *sociale structuur* niet de functie van meer relevante indicatoren moeten gaan overnemen. Als men nu afgaat op deze indicatoren, komen de grote steden er ook niet zo goed af. Men ontkomt niet aan de indruk dat de

bevolking in de grote steden het „welzijnstekort” steeds sterker gaat voelen.

In de nog zeer omvangrijke 19e eeuwse woonbuurten stijgt het gevoel van onbehagen velen tot aan de lippen. Degenen die dit niet geloven moeten zelf maar eens een poosje in deze buurten (de Pijp, de Kinkerbuurt, de Dapperbuurt, de Schildersbuurt, Rotterdam-Centrum-Noord enz.) verblijven 4). Wat te doen met de honderdduizenden mensen die hier wonen? Ook zij hebben een lager gemiddeld inkomen dan geldt voor het gehele Westen.

5. Kosten van groei en van teruggang

De grote steden kunnen niet meer als de grote groeiers worden gekenmerkt. Ook zijn het niet meer de centra van de rijken, zo zij dat ooit echt zijn geweest.

Volgens Eversley 5) zijn nu de centrale problemen:

1. de stijgende stedelijke kosten, en 2. de dalende stedelijke inkomens.

Het eerste fenomeen is onmiskenbaar in alle westerse landen aanwezig. Vermoedelijk stijgen de overheidsuitgaven per hoofd van de bevolking reeds snel indien de omvang uitkomt boven 50.000 à 100.000 inwoners 6). Een probleem daarbij is dat een groot deel van de overheidskosten vast is, ook al daalt de bevolking, zodat de kosten per capita daarvoor toch kunnen stijgen. Het probleem is niet dat de kosten bij groei toenemen, maar dat dit ook gebeurt bij daling van de bevolking!

Het tweede verschijnsel geldt voor de meeste grote steden en wordt veroorzaakt door ten minste drie factoren:

- de emigratie uit de steden geldt vooral de beter betaalden;
- de trek uit de steden vermindert de mogelijkheden van bestaan in enkele sectoren van de economie, bijv. van de detailhandel;
- de aantrekkelijkheid van de grote steden als vestigingsplaats voor nieuwe activiteiten vermindert.

Het grote gevaar bestaat dat de economische én de sociale én de ruimtelijke structuur van de grote steden in een cumulatief degradatieproces gaan geraken. Bij de woonnood en de werkgelegenheid zijn daar duidelijke indicaties voor; niet alleen in ons land. In sociaal opzicht zijn er processen aan de gang die via een kettingreactie verder negatief kunnen gaan inwerken. De veroudering, de sociale isolering, het jeugdprobleem en de toenemende criminaliteit zijn reeds genoemd.

Voor de stadsvernieuwing en de bestrijding van de verkeerscongestie zijn grote sommen nodig uit de „overheids-pot”. Dit zou inhouden dat de *overheidsuitgaven* (rijk, provincie en gemeenten) *per capita in de grote steden zelfs voor het behoud van het bestaande niveau sneller zouden moeten stijgen dan die van het landelijke gemiddelde*. Dit zal een botsing opleveren met het heel dure spreidingsbeleid 7) en de regionale politiek t.a.v. de perifere provincies. De strijd om de *ruimtelijke allocatie van de overheidsinvesteringen* moet daarom zichtbaar en institutioneel worden gemaakt, in een geïntegreerde allocatiepolitiek en een geïntegreerde ruimtelijke ordening!

Tot nu toe lijkt het er niet op dat de *gemeentelijke* investeringen van de grote steden een snellere dan nationale groei vertonen. Overigens stijgen de *totale* bruto overheidsinvesteringen in vaste activa per capita in het totale Westen relatief sneller dan het landsgemiddelde, vooral door de investeringen in infrastructuur.

De ontwikkeling van de totale bruto investeringen in vaste activa van het *bedrijfsleven* bleef voor het Westen de laatste jaren iets achter bij die voor het gehele land, maar die voor de *industrie* daalde relatief sterk. Kennelijk deconcentreerde de industrie uit het Westen, terwijl het gat wat betreft de investeringen bijna volledig is opgevangen in de tertiaire sector (inclusief overheid). Een indicatie voor dit laatste is

Alleen voor de mensheid?

In zijn scheldoratie 1) tegen de Club van Rome, uitgesproken aan het University College London op 24 mei 1972, probeert de Engelse econoom Prof. W. Beckerman uit te leggen wat het kenobject van de economie is. Volgens Prof. Beckerman behoren economen slechts geïnteresseerd te zijn in de verschijnselen die van invloed zijn op de sociale welvaartsfunctie van de mensen. Hierdoor zijn zij, aldus Prof. Beckerman, niet geïnteresseerd in het dierlijke of plantaardige leven als zodanig, maar slechts voor zover dit leven de mensheid bevoordeelt; daarom zijn ze wat betreft de waterverontreiniging slechts geïnteresseerd in de „Mensheid” en niet in de „Visheid”.

Prof. Beckerman sluit door deze aanduiding van het kenobject niet uit dat het dierlijke en plantaardige leven in de sociale welvaartsfunctie is opgenomen. Dit leven speelt immers wel degelijk mee bij het streven naar welvaart door zowel de visser als de natuurliefhebber die ieder om uiteenlopende redenen behagen hebben in de visstand.

Toch moet de redenering van Prof. Beckerman worden afgewezen omdat ze getuigt van ernstig egoïsme. De econoom heeft niet het recht de „Mensheid” boven de „Visheid” te waarderen. Het ecologische evenwicht dient een randvoorwaarde — die niet mag worden overschreden — bij de sociale welvaartsfunctie te zijn. Daarom moet deze functie gemaximaliseerd worden met handhaving van het plantaardige en dierlijke leven.

Helaas moet worden geconstateerd dat de ervaring ons anders leert. Dit geeft Prof. Beckerman echter niet het recht het kenobject van de economie met deze ervaring te vervuilen.

L.H.

1) Wilfred Beckerman, Economists, scientists and environmental catastrophe, in gewijzigde vorm afgedrukt in *Oxford Economic Papers*, november 1972 (in januari 1973 verschenen), blz. 327-344.

Tabel 6. Gemeentelijke investeringen in mln. guldens (zonder nutsbedrijven en woningbouw)

Jaar	Amsterdam	Den Haag	Rotterdam
1967	256	105	267
1968	278	87	319
1969	286	87	297
1970 a)	205	148	323

a) Voorlopige gegevens.

Bron: CBS, Gemeentefinanciën: economische categorieën.

4) Zie voor deze problematiek ook: C. Cortie en R. van Engelsdorp-Gastelaars, Luchtkastelen in de Purmer, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, december 1972, blz. 591-598.

5) D. E. C. Eversley, Rising costs and static incomes, *Urban Studies*, 1972, no. 3, blz. 347-368.

6) P. A. Stone, The economics of the form and organisation of cities, *Urban Studies*, 1972, no. 3, blz. 329-347.

7) Het Centraal Planbureau berekende dat de *minimum*-kosten van een jaarlijkse verhuizing van gemiddeld 12.000 werknemers en een verschuiving van 7.500 arbeidsplaatsen uit het Westen naar andere landsdelen f. 500 mln. per jaar zouden zijn (*Bijlage Nota Noorden des Lands*, 1972).

de sterke concentratie van de bouw van kantoren in de grote steden.

Het uitgangspunt voor een evaluatie moet dan ook zijn dat de Randsteden zelf niet meer groeien, maar dalen in aantal en voorts dat de bevolkingsverplaatsing *niet leidt tot een vermindering van de stijging der overheidskosten*, maar eerder aanleiding is tot een grotere behoefte aan overheidszorg. De bekende Amerikaanse stedelijk econoom Edwin S. Mills stelde:

„Once again, the conclusion is that public policies to reduce city sizes may well do more harm than good, and are at best inefficient ways of dealing with the problem” 8).

6. Doelstellingen en oplossingen

Personen met kritiek mag worden gevraagd naar alternatieve oplossingen. Deze zijn met betrekking tot dit complexe onderwerp moeilijk met zekerheid aan te geven. Wel kan worden gesteld dat de koppeling van het anti-congestiebeleid aan de verplaatsing van bedrijvigheid naar het Noorden weinig kans van slagen heeft. Hierna geef ik enkele hoofdlijnen van een m.i. beter beleid.

Voor de doelstelling van de bevordering van de werkgelegenheidsstructuur in het Noorden, Limburg (en ook steden als Tilburg en Helmond) zou aan een voortgaand premiëringbeleid kunnen worden gedacht voor enkele groeipolen. Daarbij zou meer aandacht kunnen worden geschonken aan de in Italië gehanteerde methode van de *contractprogramma's*, waarbij niet alleen basisindustrieën worden aangetrokken, maar ook tegelijkertijd de daarbij behorende groep kleinere toeleverende en afnemende bedrijven, die al of niet in de betrokken regio al aanwezig zijn. In Nederland wordt teveel alleen aan basisindustrie gedacht.

Voor het aantrekken van kleine en middelgrote bedrijven zal een verbetering van het *produktiemilieu* 9) moeten worden nagestreefd. Dit type bedrijf is essentieel voor de verbetering van de structuur, omdat er nu eenmaal weinig grote bedrijven bijkomen 10).

Voor verbetering van het produktiemilieu in het *Noorden* moet vooral gebruik worden gemaakt van het positieve image van de stad Groningen. Juist deze stad zou men met grote nadruk moeten zien als de groeipool van het Noorden. Uit de literatuur en de praktijk blijkt de minimumgrootte van een stad, voordat er autonome groeiimpulsen op de omgeving gaan optreden, in de orde van grootte van 100.000 à 250.000 te liggen. Het is alleen Groningen, dat daarop, gezien de nationale bevolkingsgroei, echt mag rekenen.

Vervolgens zou er, eventueel door een samenvoeging der drie noordelijke provincies, een betere coördinatie tot stand komen. Dit is misschien een offer, maar nodig als het Noorden naar groei streeft.

Voor *Limburg* ligt het perspectief uiteraard in de richting van het aanhaken op de internationale ontwikkeling in het grensgebied met Duitsland en België. Het is absurd de trans-nationale pendel negatief te beschouwen als niet ook elke pendel negatief moet worden beoordeeld. Waar blijft het rapport dat de potentiële internationale functies en inter-relaties van Limburg benadrukt? Het is bepaald onnodig voor dit gebied alleen met de Nederlandse ontwikkeling rekening te houden! Het omringende gebied is in Europees kader al jaren lang een groeigebied.

Voor de *congestie in de Randsteden* is er uiteraard geen definitieve oplossing. De taakstelling moet derhalve worden gezien in het licht van het *verminderen van de groei van het ruimtebeslag per activiteit*. Daarvoor zijn in principe twee methoden aan te geven.

Ten eerste moeten we de lokatie der activiteiten zodanig kiezen dat a. de *vervoersvraag* geminimaliseerd wordt en b. de negatieve *externe effecten* worden vermeden en de positieve externe effecten worden bevorderd. Deze methode is derhalve gericht op de verandering van de *ruimtelijke structuur* en de *vervoerstechnieken*. Professor

Klassen heeft de betekenis van het ingrijpen via deze factor herhaalde malen benadrukt, onder meer in zijn advies voor de Vereniging voor Staathuishoudkunde in 1969. Ook Professor Richardson 11) stelde dat het zinvoller is om op de ruimtelijke structuur te letten dan op de bevolkingsomvang van de stad; hij stelde voorts:

„This is the crucial point, the instruments available within the city to change the *intra-urban* spatial distribution of activities are more powerful and their effects more predictable than the instruments available for modifying the *inter-urban* spatial distribution. This is primarily because planning, zoning and land-use controls are more effective (though not necessarily more efficient) than investment incentives, tax-subsidy measures etc.”

Een tweede methode voor de regulering van het ruimtebeslag is: invloed uitoefenen op de *aard van de activiteiten*. Dat kan door een selectief beleid met als instrumenten onder meer de *vestigingsvergunning* en de *investeringsheffing*. Is deze laatste theoretisch het fraaist, in de praktijk is er te weinig zekerheid over de richting van de reacties. Daarom is in het kader van het streven naar een geïntegreerd ruimtelijk en economisch herstructureringsbeleid t.a.v. de grote steden een voorkeur voor een vergunningenstelsel enerzijds en een actief vestigingsbeleid, om positief geachte activiteiten aan te trekken, anderzijds, het meest raadzaam.

Vervolgens zal men erop moeten toezien dat bedrijven in de grote centra zelf voor parkeerruimte (onder of op de gebouwen) zullen moeten gaan zorgen. Vestigingen buiten de centra zowel van bedrijven als van woningen zullen zoveel mogelijk aan de lokatie van de bestaande infrastructuur dienen te worden gekoppeld.

Uiteraard zal met een dergelijk beleid niet elke spreiding en uitstraling uit het Westen ten einde hoeven te zijn. Dat mag ook niet, omdat aan de preferenties van de gezinshoudingen niet kan worden voorbijgegaan. Een deel heeft duidelijke voorkeur voor Gelderland en Noord-Brabant, zodat aan een verdere spreiding vorm moet worden gegeven. Hiervoor komen in eerste instantie de „Halve Maan”-steden rondom het Westen in aanmerking: Zwolle, Apeldoorn, Nijmegen, Den Bosch, Tilburg, Breda en Middelburg-Vlissingen. Hierbij zij aangetekend dat een verdere groei van Apeldoorn niet bevorderlijk is voor het nationale natuurgebied daaromheen. De ruimte is wat dat betreft nog schaarser dan in het Westen, door de kwaliteit en de grotere gevoeligheid daarvan.

7. Onderzoek

Een en ander zal uiteraard door nader onderzoek moeten worden aangevuld en verfijnd. Ik pretendeer in het geheel niet dat ik met een uitgewerkt alternatief ben gekomen. Wat betreft het onderzoek zouden de volgende onderwerpen voor de hand liggen:

In de eerste plaats: een onderzoek inzake de mogelijkheden om het ruimtebeslag der activiteiten te beïnvloeden door een andere ruimtelijke structuur. Het ligt voor de uitvoering daarvan het meest voor de hand hierbij te denken

8) E. S. Mills, Welfare aspects of national policy toward city sizes, *Urban Studies*, 1972, vol. 9, no. 1, blz. 122.

9) Zie voor een praktische toepassing van dit concept F. Vonk in de VNG-Nota's over de Langstraat en de Leidse regio.

10) In West-Duitsland bleef vanaf 1957 het percentage werknemers dat in bedrijven met meer dan 1.000 werknemers werkte op ca. 38 à 39 staan.

11) H. W. Richardson, Optimality in city sizes, systems of cities and urban policy: a sceptic's view, *Urban Studies*, 1972, vol. 9, blz. 29-48.

Wending in de Europese mededingingspolitiek

De Zaak Continental Can

DR. H. W. DE JONG*

American Can

In 1901 ontstond de American Can Company uit een bundeling van niet minder dan 120 onafhankelijke blikemballage-ondernemingen en bezat daarmee een aandeel in de Amerikaanse markt van 90%. De onderneming trachtte het doel waarvoor zij gevormd was na te leven en berekende hoge prijzen aan afnemers. Spoedig had zij dan ook de concurrentie van anderen te verduren zodat haar marktaandeel daalde tot ongeveer 50% in 1913. In dat jaar werd Continental Can Corporation gevormd uit de samenwerking van drie blikemballage-fabrikanten. Hoewel aanvankelijk klein vergeleken bij American Can, begon Continental Can een snelle spurt naar de tweede plaats in deze Amerikaanse bedrijfstak. Tientallen fusies (waarvan 21 alleen al in de blikemballage-sector), alsmede sterke interne groei vergrootten de onderneming tot een vooraanstaand verpakkingsconcern, dat in 1939 half zo groot was als American en in 1950 haar rivale tot op drievierde benaderde.

De marktstructuur in de Amerikaanse blikemballage-industrie was in die tussentijd uitgekristalliseerd tot een deelduopolistische van duurzame betekenis: samen hadden American en Continental in 1949 een marktaandeel van 80% van alle op de markt verkochte blikken bussen, een percentage dat weliswaar fluctueerde met de jaren, maar dat consistent hoog bleef. In vergelijking met deze reuzen waren National Can en de tientallen overige blikken-bussen-producenten van geringe betekenis. In zo'n situatie is expansie in een overigens traag groeiende binnenlandse markt weinig belovend. Aan het eind van de jaren vijftig volgde dan ook een verschijnsel typerend voor deze marktsituaties, te weten een tijdelijke prijsoorlog tussen de twee groten. De beide blik-emballagereuzen vestigden derhalve het oog op buitenlandse markten. Daar was te meer aanleiding voor daar Continental, evenals American in botsing kwam met

de Amerikaanse anti-trustautoriteiten. American was in 1916 net de dans van de ontbinding ontsprongen.

„The Trust that wasn't busted” was weliswaar, naar het oordeel van rechter Rose (1916) „in zonde ontvangen en geboren, maar leidde een niet te blameren leven” en de mededingingspolitieke opvatting van die tijd tenderde naar een „dubbele-standaard”-leer: kartelafspraken tussen ondernemingen bleven per se verboden, maar machtige ondernemingen die fusies ondernamen of daaruit ontstonden zouden alleen op hun gedragingen (misbruiken) beoordeeld worden.

In 1949 was dat zover: American werd veroordeeld in een „bindings-zaak”, waarbij haar en Continental verboden werd de verkoop van blikken bussen te koppelen aan de verhuur van bliksluitingsmachines. Continental botste voorts in 1964 wederom met de anti-trustautoriteiten en werd door het Opperste Gerechtshof verboden om Hazel-Atlas (een producent van glascontainers) over te nemen.

Wat in de Verenigde Staten niet gelukte — expansie en overname — kon misschien elders worden bereikt. Reeds voor de tweede wereldoorlog had Continental exclusieve technische uitwisselingsovereenkomsten gesloten met ondernemingen in Engeland, Frankrijk, Duitsland, België en Nederland (in beide laatstgenoemde landen met Sobemi, en Thomassen en Drijver), welke in 1948/1949 hernieuwd werden. Tevens werd de bilaterale samenwerking op multilaterale basis geïnstitutionaliseerd met jaarlijkse bijeenkomsten en tussentijdse werkbijeenkomsten. Een natuurlijk complement op deze know-how-uitwisseling was commerciële respectering van elkaars nationale markten, een desideratum dat vóór het bestaan van de EG wel kon worden waargemaakt, maar dat met de voortgaande tariefafbraak binnen de Gemeenschappelijke Markt steeds meer dubieus werd.

Europemballage

In 1959 werd besloten een gezamenlijke naamloze vennootschap op te richten — Europemballage te Parijs — van de continentaal Europese „associates” van Continental, gevestigd in de EG. Hierachter zat sterke drang van Continental, reeds drie jaar tevoren geuit, om een groot Europees verpakkingsconcern te vormen. De Europese ondernemingen waren evenwel pas rijp voor een dergelijke stap — en dat was in de tweede helft der jaren zestig en vooral na 1968 — toen de intern-Europese concurrentie begon door te zetten. Intussen was Continentals positie in de EG belangrijk versterkt door de overname van een groot pakket aandelen in de gefuseerde Duitse verpakkingsproducent Schmalbach-Lubeca werke (de grootste van het continent), een belang dat na 1968 tot

aan het Nederlands Economisch Instituut en het Israel Institute for Urban Research in Haifa.

In de tweede plaats zouden de economische aspecten van de stadsvernieuwing en met name van een toe te nemen bebouwing van de binnenstad moeten worden bestudeerd, waarbij voor de uitvoering gedacht kan worden aan het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid te Amsterdam.

Het geheel zou kunnen leiden zowel tot een *Tweede Nota inzake het Westen des Lands* (zo men wil: een „Randstadplan” of een „saneringsplan Randstad”) als tot een *Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening*, waardoor de integratie van het ruimtelijke, sociale en economische beleid kan worden bevorderd.

J. G. Lambooy

* De auteur, lector externe organisatie aan de Universiteit van Amsterdam, schreef dit artikel op verzoek van de redactie.

Blikconcentratie

85,8% (maart 1970) uitgroeide. Voorts waren er aandelenparticipaties in de Franse blikemballageproducent Carnaud, in de Italiaanse onderneming Superbox (samen met Metal Box meer dan 94%), in de Belgische machinefabrikant IMC en in de voornaamste producent in de Benelux, Thomassen en Drijver-Verblifa (TDV). Deze laatste onderneming was ontstaan uit de fusie tussen Thomassen & Drijver en Sobemi in 1964, en vervolgens (in 1965) door de overname van de NV Verenigde Blikfabrieken, waaraan in 1966 de verpakingsproducent A. E. Ruys was toegevoegd.

Begin 1970 oordeelde Continental het tijdstip rijp om via haar dochteronderneming Europemballage Corporation te Wilmington, even te voren opgericht, een bod uit te brengen op de aandelen van TDV. Het was de bedoeling alle aandelenbezit van Continental en Metal Box in TDV, Schmalbach-Lubeca en Superbox te concentreren in Europemballage, waarna mettertijd ongetwijfeld andere aansluitingen hadden moeten volgen (o.a. van Carnaud en eventueel Scandinavische producenten). De Europese Commissie tekende hier evenwel via brieven en telexen verzet tegen aan in maart/april 1970. Zij achtte de overname van TDV door een onderneming die reeds een zo sterke positie in de Gemeenschappelijke Markt bezat, strijdig met artikel 86 van het EEG-verdrag en eiste voorstellen van Continental om het misbruik van een economische machtspositie, dat de Commissie meende te constateren in de annexatie van TDV ongedaan te maken. Continental beriep zich op het Hof van Justitie te Luxemburg, dat vorige week uitspraak deed.'

Uitspraak Hof van Justitie

Deze uitspraak blijkt van zeer grote betekenis te zijn voor

de mededingingspolitiek, de industriepolitiek en voor het fusieproces in het algemeen in de nu uitgebreide Europese Gemeenschap. En wel vanwege twee redenen:

Ten eerste is deze uitspraak de eerste die betrekking heeft op een fusie binnen de EG welke aanhangig is gemaakt onder artikel 86. Terwijl verscheidene belangrijke uitspraken door het Hof gedaan zijn in kartelzaken (o.a. Grundig-Consten in 1966, het Kinine-kartel in 1970) of in zaken waarbij sprake was van onderling afgestemde gedragingen van ondernemingen (het kleurstoffenarrest van 1972) opent de Continental-Can-zaak een geheel nieuw terrein, nl. dat van de concentratie van ondernemingen.

Ten tweede vanwege de beslissing zelf, die allerlei opmerkelijke implicaties heeft. Laten wij enkele daarvan achtereenvolgens bezien.

1. De beslissing van het Hof lijkt een einde te maken aan de theorie van de dubbele standaard in Europa. Terwijl tot op heden zeer vele deskundigen ervan uitgingen — in het bijzonder sinds het Memorandum over de Concentraties dat de EEG-Commissie eind 1965 het licht deed zien — dat kartelafspraken tussen ondernemingen die betrekking hadden op een substantieel deel van de EEG-markt in het algemeen verboden waren, behoudens enkele uitzonderingsgevallen onder art. 85³, werd tevens verondersteld dat concentraties van ondernemingen ongelimiteerd toelaatbaar waren. De Duitse jurist Hefermehl merkte in dit verband in 1967 op, dat artikel 86 zich ten opzichte van ondernemingsconcentraties neutraal verhoudt, ongeacht de mate waarin deze de bestaande marktstructuur veranderen ¹⁾. Het artikel zou slechts ondernemingsgedragingen treffen die binnen een gegeven structuur als misbruik van economische macht te kwalificeren zijn. Tegen deze theorie van de dubbele standaard heb ik eerder een drietal bezwaren aangevoerd:

- a. men veronachtzaamt concentraties welke mededingingsbeperkende bedoelingen en gevolgen hebben;
- b. de dubbele standaard bevoordeelt het grote bedrijfsleven dat het kartelverbod kan ontgaan;
- c. er vindt een acceleratie van concentraties plaats op andere dan efficiency-gronden ²⁾.

Het gevolg is de schepping van starre structuren, voortvloeiend uit de hantering van een weinig effectieve standaard welke op den duur de grond onder het mededingingsbeleid weg zal trekken. De EG zou in dezelfde fout vervallen als het Amerikaanse anti-trustbeleid tijdens de Rule-of-Reason-periode (1916-1951): de tolerantie van ondernemingsconcentraties, leidend tot asymmetrische, nauwe oligopolieposities in belangrijke bedrijfstakken (staal, auto's, blikken bussen enz.) onder gelijktijdige afwijzing van kartelafspraken. Het is deze versterkte structuur van een aantal belangrijke Amerikaanse bedrijfstakken, die de efficiency-ontwikkeling en de internationale concurrentiekracht schaadt en o.a. bijdraagt tot de huidige handelsbalans- en betalingsbalanstekorten van de Verenigde Staten.

Door aan de theorie van de dubbele standaard een einde te maken met het argument dat art. 86 teleologisch geïnterpreteerd dient te worden — d.w.z. in het licht van de algemene doelstellingen van het Verdrag — maakt het Hof het de Commissie mogelijk een consequent, consistent en algemeen aanwendbaar mededingingsbeleid te voeren. Dit vereiste (de interpretatie naar de doelstellingen van het verdrag) is zo essentieel, aldus het Hof, dat zonder haar talrijke bepalingen van het Verdrag zonder betekenis zouden zijn (overweging 24).

De artikelen 85 en 86 hebben dus eenzelfde doelstelling, te weten de handhaving van een effectieve concurrentie in de Gemeenschappelijke Markt (overweging 25), en een tegen-

1) *Kooperation und Konzentration im Gemeinsamen Markt*, Studienvereinigung Kartellrecht EV, Carl Heymanns Verlag, Keulen, 1967, blz. 75/76.

2) *Ondernemingsconcentratie*, De ontwikkelingen in Europa, Amerika en Japan, Stenfert Kroese, Leiden 1971, blz. 30-36.

stelling mag uit deze bepalingen niet worden geconstrueerd. Wanneer een onderneming die een machtspositie bezit, deze versterkt tot het punt waarop de graad van marktmacht de concurrentie substantieel zou schaden, d.w.z. slechts van de dominerende onderneming in hun gedragingen afhankelijke ondernemingen zou laten voortbestaan, zou er sprake zijn van misbruik van een machtspositie (overweging 26).

Verdragswijziging — een tamelijk onbereikbaar ideaal — met het oog op fusies is nu niet nodig: wanneer, aldus het Hof, overeenkomsten verboden zijn die de concurrentie verhinderen, beperken of vervalsen, dan geldt zulks a fortiori voor fusies van ondernemingen die hetzelfde beogen.

Vrije-markteconomie

2. Het Hof heeft met deze uitspraak nog eens duidelijk onderstreept dat het EG-systeem primair geënt is op de conceptie van een vrije-markteconomie. Maar deze conceptie dient dan ook wel serieus genomen te worden. Zij legt enerzijds de basis voor de vrijheid van de Europese ondernemingen zich te vestigen waar zij daar voordeel in zien, te groeien naar een schaal van productie en distributie welke de meest efficiënte is, maar verplicht hen anderzijds tot een gedrag dat de regels van het spel erkent. Deze behelzen dat er voldoende effectieve concurrentie in de markt blijft voortbestaan.

Misbruik van een economische machtspositie heeft derhalve een structurele implicatie: wanneer een onderneming met een dominerende marktpositie concurrenten overneemt die haar rivalen zijn of zouden kunnen zijn, staat deze structuurveranderende gedraging gelijk met misbruik van een machtspositie. Het gaat om de bescherming van de concurrentiële structuur op lange termijn, welke de garantie geeft dat de consument niet benadeeld wordt. En deze norm geldt zowel Europese als niet-Europese ondernemingen. Men kan dan ook een nieuwe, zeer actieve politiek van de zijde van „Brussel” tegemoet zien: procedures met het oog op fusiecontrole zullen via richtlijnen worden bekendgemaakt. Dat zal om te beginnen een uitvoering behelzen van punt 13 van de resolutie van het Europese Parlement van 13 februari jl., namelijk de verplichte melding van voorgenomen fusies op een tijdstip dat het de Commissie mogelijk gemaakt wordt bezwaar aan te tekenen tegen structuurvervormende gedragingen.

Relevante markt

3. De uitspraak van het Hof heeft in het concrete geval van Continental Can de Commissiebeschikking vernietigd. Dat is niet omdat de Commissie ongelijk had, maar omdat zij haar gelijk niet voldoende heeft bewezen. In essentie gaat het hier om de afgrenzing van het moeilijke begrip „relevante markt” (overweging 32).

De Commissie had in het tweede deel van haar beschikking geconstateerd dat de Duitse dochteronderneming van Continental in de sector vleesverpakkingbussen een marktaandeel had van 70 à 80%, in de visconservenemballage-sector van 80 à 90% en in de markt voor metalendeksels van 50 à 55%. Daaraan werd toegevoegd dat Continental in het algemeen een sterke positie inneemt dankzij haar mogelijkheid zelf de benodigde machines te kunnen fabriceren, haar capaciteit voor het ondernemen van technische research, haar grote range van producten, haar wereldwijde omvang en haar financiële macht. Voorts had de Commissie in het deel van de beschikking getiteld De Feiten, gewezen op de geringe marktaandelen van de concurrenten in Duitsland t.w. Züchner en Wessel, welke ondernemingen bovendien een veel geringere economische betekenis toekomt dan SLW en Continental. Tenslotte had de Commissie de aandacht gevestigd op de relatief onbeduidende positie van American

Can in de EG en op het feit dat enkele afnemers zowel in België als in West-Duitsland zelf de benodigde emballage maken en begonnen zijn een deel van hun productie op de markt af te zetten.

Het Hof zegt dat de Commissie de volgende vragen onbeantwoord heeft gelaten:

- Waarom dienen de drie eerder genoemde deelmarkten afzonderlijk te worden beschouwd, en waarom moeten deze markten uit het geheel van de licht-metalen emballagesector worden gelicht? Het is niet duidelijk waar de scheidslijnen lopen en evenmin waarom producenten uit andere sectoren de genoemde deelmarkten niet zouden kunnen betreden. Dit bezwaar betreft vooral de overwegingen 16 tot en met 20 van de Commissiebeschikking, waaruit naar voren komt dat de Commissie weinig substitutiemogelijkheden ziet voor metalen verpakkingen door niet-metalen emballages (glas, plastic, papier). Binnen het gebied van de lichtmetalenverpakkingen is er evenwel wellicht een mogelijkheid tot substitutie die niet voldoende bekeken is.
- Er is ook een contradictie tussen overweging 18, die stelt dat grote afnemers bezwaarlijk zelf de benodigde emballage kunnen maken en het gesignaleerde feit dat er niettemin zulke afnemers bestaan, die zelfs hun productie van emballages bij derden afzetten.
- In overweging 25 had de Commissie gewezen op de mogelijkheid dat TDV en SLW elkaar beconcurreren; elders stelt zij evenwel dat de licentiehouders van Continental feitelijk onder elkaar de mededinging beperken.
- TDV en SLW zouden in elkaars marktgebieden een natuurlijke overlapping bezitten, terwijl dat met de overige producenten in de EG niet het geval zou zijn. Tegelijkertijd vermeldt de Commissie dat de actieradius waarover lege emballage rendabel verkocht kan worden zich uitstrekt over 150-300 km (voor bussen die relatief volumineus zijn) en over 500-1.000 km (voor kleinere bussen of blikken). Het Hof concludeert dan ook (in overweging 37) dat de Commissiebeschikking niet in voldoende mate de feiten en de overwegingen waarop de beschikking berust, heeft vastgesteld en dat zij daarom dient te worden vernietigd.

Hieruit volgt duidelijk dat het Hof de opheffing van de dubbele standaard (en daardoor het ontstaan van een meer economisch georiënteerde mededingingspolitiek) gepaard doet gaan aan de eis dat voldoende gegevens op een zodanige manier worden gepresenteerd dat daaruit de geponeerde stellingen kunnen worden afgeleid. Deze eis is niet ten onrechte. In het verleden heeft de lezer van Commissiebeschikkingen zich meer dan eens niet aan de indruk kunnen onttrekken dat beweringen niet voldoende werden waargemaakt (althans in de stukken) en dat meer uitgebreid feitelijk materiaal opportuun zou zijn geweest. In dit opzicht zou de EG-Commissie zich enigermate kunnen spiegelen aan de Amerikaanse anti-trustprocedures. In de zaken American Can (1949) en Continental Can (1964) bijvoorbeeld werden duizenden pagina's documentatiemateriaal overgelegd. Weliswaar vergen dergelijke onderzoeken veel tijd en een grotere staf dan waarover de Commissie momenteel beschikt, maar omvangrijke bevoegdheden brengen verplichtingen met zich mee.

Al met al behoeft de Commissie — gezien het test-case-karakter van de gevraagde uitspraak — geen reden tot ontevredenheid te hebben.

H. W. de Jong

**adverteer in
E S B**

Financiering van het milieubeheer

W. D. FRANCKENA*

In het strijdgewoel van de elkaar in snel tempo opvolgende congressen over het milieu, hebben de economen zich weer eens niet onbetuigd gelaten. Na congressen van o.a. werkende jongeren, ondernemers, reclamemensen en sociologen preludeerden op een op 23 en 24 februari in Rotterdam gehouden conferentie de economen op het thema: „financiering van het milieubeheer”.

Prof. Dr. J. G. Lambooy bracht op de eerste dag een preadvies uit over: *Milieubeheer als allocatievraagstuk*. De nadruk van dit preadvies lag op het vervuilingaspect. Omdat de milieuproblematiek onze gehele maatschappij aangaat, onderscheidde Prof. Lambooy drie beslissingsniveaus (het uitvoerend, „middelbaar” en systeembepalend niveau). Op het systeembepalende niveau waar beslissingen over zaken als productieprocessen, consumptiegewoonten, mentaliteit en organisatiestructuur worden genomen, horen doeleinden en instrumenten van de milieuproblematiek thuis. Als centrale doelstelling noemde Prof. Lambooy het streven naar milieubesparende groei door middel van reallocatie van vervuilende naar „milieuvriendelijke” industrieën.

Prijsmechanisme niet het belangrijkste instrument

De preadviseur betoogde voorts dat de systeembepalende doelstellingen en prioriteiten niet primair door middel van het marktmechanisme worden bereikt, maar door middel van overleg. Hieruit volgt de conclusie dat voor het prijsmechanisme op milieugebied geen hoofdrol is weggelegd. Als aanvullend argument wees Prof. Lambooy er nog op, dat reeds 50% van ons nationale inkomen niet meer via de markt wordt besteed. Een groot deel van de allocatie wordt al in overleg met machtsgroeperingen geregeld. Daarom pleitte Prof. Lambooy voor de instelling van een Nationale Raad voor Milieuvraagstukken naar analogie van de SER.

Milieu-model

Mr. H. Versloot legde als coreferent de nadruk op de hantering van milieu-modellen. Hij concludeerde dat het door Prof. Lambooy gehanteerde model kan worden geïnterpreteerd als het ecosysteem Nederland anno 1973 minus de milieuhygiënische gebreken en zo mogelijk met behoud van de tot nu toe gerealiseerde economische groeiententies. Mr. Versloot bepleitte voorts het gebruik van interdisciplinaire modellen.

In zijn mondelinge toelichting maakte Mr. Versloot twee aanvullende opmerkingen. In de eerste plaats stelde hij dat vervuilen een relatief begrip is ten opzichte van twee elementen: namelijk teveel vervuiling op een bepaalde plaats en tijd en teveel vervuiling ten opzichte van een bepaalde norm. Deze norm, die doorgaans slecht wordt gespecificeerd kan van betekenis zijn voor bijv. de hinder aan derden, de gezondheid en de schadelijke invloed op ander leven dan de mens in het ecosysteem (vgl. kwik in vis). In de tweede plaats wees Mr. Versloot erop, dat reiniging maar de helft van het probleem pleegt op te lossen. Immers, het is alleen maar verplaatsen van milieu van hogere preferentie naar milieu van lagere preferentie.

Concluderend deelde Mr. Versloot mede, dat hij onder twee voorwaarden voorstander van heffingen is. Er moeten goede criteria bestaan om de mate van vervuiling vast te stellen en de perceptiekosten (ook de relatie kosten/effect van bestuurlijke maatregelen) moeten redelijk zijn.

Prijsmechanisme in de hoofdrol

Dr. G. T. A. de Jong, die van ondernemerszijde was afgevaardigd, meende, in tegenstelling tot Prof. Lambooy, dat het prijsmechanisme wel degelijk van primair belang is voor milieuvraagstukken. Uitgaande van de bestaande orde, waarin het marktmechanisme en de individuele verantwoordelijkheid centraal staan, kan de overheid volstaan met corrigerend optreden. Heffingen zijn juist, mits ze bestemd zijn voor financiering

van milieu-investeringen. Over het preadvies van Prof. Lambooy merkte Dr. De Jong nog op dat de conclusie dat 50% van de beslissingen buiten de markt om valt, niet juist is. De overdrachten van de overheid worden immers door de individuen op de markt besteed.

Heffingen bij substitutiemogelijkheid

Met de laatst vermelde opmerking van Dr. De Jong kon Prof. Dr. J. Pen zich verenigen. Ten aanzien van de bijdrage van de ondernemers aan de milieubeheersing stond hij echter sceptisch. De ondernemer heeft een bedrijfseconomisch belang bij de vervuiling. De Groningse hoogleraar vond verder dat het milieuprobleem met alle mogelijke instrumenten moet worden opgelost en dat hierbij het prijsmechanisme zeker niet moet worden uitgeschakeld. Hij waarschuwde in dit verband voor persiegroepen, die vaak naar argumenten zoeken tegen maatregelen, die hen niet welgevallig zijn. Prof. Pen stelde verder, dat de benodigde investeringsmaatregelen gigantische bedragen zullen vergen. Het is daarom beter de problemen zo op te lossen, dat dergelijke investeringen overbodig zijn. Hij wees in dit verband op kostbare waterzuiveringsinstallaties die ruimtevreter zijn en in dichtbevolkte gebieden komen te staan.

Over de heffingen maakte Prof. Pen nog twee opmerkingen. In de eerste plaats zijn heffingen slechts zinvol als er technisch gezien een substitutiemogelijkheid is. Is deze er niet, dan moeten er andere instrumenten worden gehanteerd. In de tweede plaats is het incalculeren van effecten op het milieu in de prijzen ter bereiking van een Paretiens optimum in principe juist, maar in de praktijk ontstaan grote problemen in verband met de nadelige gevolgen voor toekomstige generaties. In dat geval zullen zowel de milieukosten als de nodige heffingen oneindig groot worden.

Wat betreft de opmerking van Dr. De

* Redactiemedewerker van ESB.

Jong dat het doel van de heffingen is het verschaffen van financieringsmiddelen voor milieu-investeringen meende Prof. Pen, dat de vervuiler de totale schade aan het ecosysteem moet vergoeden en niet alleen de vervuilinginstallaties moet betalen. In dat verband betreunde hij het, dat de overheid Dr. De Jongs standpunt lijkt te delen.

Discussiegroepen

Na de eerste ochtendbijeenkomst werden de congresdeelnemers opgesplitst over zeven discussiegroepen, die onderwerpen als milieucrisis en wereldarmoede, overheidsfinanciering, ethische aspecten, het milieuperspectief van de consument en bedrijfs- en sociaal-economische implicaties behandelden.

Samenvatting

De tweede dag van het congres werd geopend door Prof. Dr. J. Tinbergen, die in grote lijnen een overzicht gaf van in binnen- en buitenland verricht onderzoekingswerk op milieugebied 1). Prof. Tinbergen meende dat kritiek op het model van Meadows en Forrester in de vorm van een gewijzigd of alternatief model dient te geschieden. Alleen bij een modelmatige aanpak komen de indirecte effecten van processen en maatregelen tot uiting. Voorts achtte Prof. Tinbergen in dit verband het onderscheid tussen een voorspellings- en een planningmodel van belang. Bij een planningmodel moeten de doeleinden bekend zijn.

Nadat de discussiegroepen 's middags in plenaire zitting rapport hadden uit-

gebracht, vatte Prof. Tinbergen de resultaten van de conferentie samen.

De spreker wees erop, dat de milieu-problematiek niet los kan worden gezien van de problemen van de ontwikkelingslanden. Een goede geografische spreiding van economische activiteiten is van belang.

Ten aanzien van het bestuursniveau waarop de beslissingen moeten worden genomen, is het juiste niveau dat niveau, waar geen externe effecten meer meespelen, zo meende Prof. Tinbergen. Er moeten geen besluiten over derden zonder inspraak worden genomen.

In verband met de toepassing van planningmodellen is het noodzakelijk, dat de doelstellingen, waaronder die van een redelijk milieu, worden gezien in het licht van wat feitelijk mogelijk is. De middelen moeten niet dogmatisch worden beschouwd; in principe is elk middel welkom. Voor de restricties in de modellen is het van belang, dat op het gebied van de natuurwetenschappen vorderingen zullen worden gemaakt die kunnen leiden tot een zekere mate van overeenstemming over zaken als fysische normen en agrarische productie.

Op het menselijke vlak vond Prof. Tinbergen een mentaliteitsverandering nodig; met de voorbereiding op een soberder leven moet een begin worden gemaakt. In dit verband is ook een gelijkmatiger inkomensverdeling gewenst, zodat de gevolgen van de versoering niet te schrijnend zullen zijn.

De rol van de overheid bestaat uit het vormen van een algemeen, lange-termijnkader. Naast een zekere mate van regulering (normen, heffingsmaatregelen) valt te denken aan instrumenten als voorlichting en rantsoenering.

Wat betreft het prijsmechanisme merkte Prof. Tinbergen op, dat dit instrument in drie gevallen faalt. In de eerste plaats als er sprake is van een lage prijselasticiteit: het juiste instrument is dan rantsoenering. Ook als er sprake is van langdurige processen als grondstoffenvervanging kan niet op het prijsmechanisme worden teruggevalen. Tenslotte kan niet op het prijsmechanisme worden vertrouwd als externe effecten niet zijn te kwantificeren. De werking van het prijsmechanisme is daarentegen wel effectief als er sprake is van een substitiemogelijkheid.

Ten aanzien van de kosten merkte Prof. Tinbergen op dat er onderscheid kan worden gemaakt tussen de kosten van de vervuiling en die ter voorkoming van vervuiling. In principe moet bij het milieubeheer van de laagste van de twee worden uitgegaan.

De Rotterdamse Economische Faculteitsvereniging kan terugzien op een interessant congres. Men kan zich overigens wel de vraag stellen, of het congres geheel heeft beantwoord aan wat de organisatoren en de deelnemers zich ervan hadden voorgesteld. De eigenlijke financieringsaspecten kwamen slechts zijdelings aan de orde. De problematiek is waarschijnlijk te ingewikkeld om in een tweedaags congres aan de hand van enkele voornamelijk in de vrije tijd geschreven discussiestukken te worden behandeld.

W.F.

1) Intussen is gebleken dat het niet ter beschikking komen van het preadvies van Drs. Den Hartog (zie *ESB* van 21 februari jl., blz. 153) buiten diens toedoen was, daar een afspraak daarover niet was gemaakt.

Belgische kroniek

Een anti-inflatieprogramma dat er geen is

E. THIELEMANS*

België heeft nu ook zijn anti-inflatieplan. Medio februari kwam de regering met zekere voorstellen, die op bepaalde punten hoogstens luid-op-overwegingen waren, voor de dag. Dat geschiedde in de schoot van het zgn. Nationaal Comité voor Economische Expansie, een overlegorgaan waarin de topvertegenwoordigers van het ge-

organiseerde bedrijfsleven, vakbondsleiding en regering elkaar regelmatig ontmoeten om te beraadslagen over belangrijke sociaal-economische doelstellingen, problemen en ontwikkelingen. Deze voorstellen en overwegingen hadden betrekking op een straffere prijzenpolitiek, een tijdelijke inhouding van een 2 à 3% van de uitvoeropbreng-

sten, een grotere selectiviteit bij de staatssteun voor bedrijfsinvesteringen, een matiging van de toeneming van de arbeids-, ondernemings- en kapitaalinkomens, het op spaarrekening bren-

* De auteur is directeur en economisch adviseur van de Kredietbank te Brussel.

gen van zekere sociale vergoedingen, een strikte en selectieve uitvoering van de overheidsbegroting zonder evenwel de aanbevelingen ter zake van de EG-ministerraad te kunnen naleven, voortzetting van de strijd tegen belastingontduiking, terugbetaling van overheidsschuld aan het buitenland, verhoging van de kasreserve der financiële instellingen waarbij een onderscheid zou worden gemaakt tussen openbare en privé-instellingen, beperking van de aanwas der bankkredieten, verstraking van de modaliteiten inzake afbetalingskrediet.

Deze voorstellen werden de volgende dagen onderzocht en eind februari op een nieuwe bijeenkomst van het bovengenoemde Comité besproken, waar men het eens werd over de grote lijnen van een anti-inflatiebeleid dat in hoofdzaak de volgende elementen zal omvatten:

1. straffere prijspolitiek via een tijdelijke verlenging van de periode van de aangifte van een prijsverhoging, onderhandelingen met beroepsverenigingen van de sectoren bestaande uit bedrijven met een omzet beneden de Bfr. 5 mln. die niet aan de verplichting tot voorafgaande aangifte van prijsverhoging zijn onderworpen, prijsblokkering gedurende ten minste twee maanden van de openbare diensten, nauwkeuriger onderzoek van de prijsdossiers en grotere controle achteraf, inwinning van het advies van de Belgische prijzencommissie omtrent de voorstellen van de EG-Commissie inzake landbouw-prijzen;
2. selectieve prioriteit ten voordele van de tewerkstelling bij de toekenning van de conjuncturele investeringshulp, spreiding van de uitvoeringstermijnen voor de gesubsidieerde woningbouw, strijd tegen de grondspeculatie;
3. selectieve uitvoering van de staatsbegroting, meer doeltreffende bestrijding van de belastingontduiking, terugbetaling van buitenlandse schuld 1);
4. verhoging van de kasreservepercentages, studie van aanmoedigingsformules ter verhoging van het particuliere sparen (bijv. rentesubsidie van 2% voor vrijwillige maandelijkse spaardeposito's van Bfr. 2.000), verstraking van de reglementering inzake afbetalingskrediet.

Het zwaartepunt van het voorgenomen inflatiebeleid ligt dus klaarblijkelijk in het veld van de prijspolitiek en van de monetaire politiek, d.w.z. waar de lijn van de minste weerstand loopt.

Er is niets voorzien op het stuk van de budgettaire politiek en van een inkomensbeleid. Volgens de ingediende begroting zullen de staatsuitgaven — incl. de gedebudgetteerde uitgaven — dit jaar 12,4% hoger liggen dan vorig jaar en dit percentage zal nog oplopen

als gevolg van bijkomende uitgaven waartoe bij de vorming van de nieuwe regering werd beslist. Van het regeringsvoorstel, in onderling overleg een matiging van de stijging van de arbeids-, ondernemings- en kapitaalinkomens na te streven, blijft niets over tenzij bij de considerandi een vage overweging, dat aan alle partners die bij het economische leven zijn betrokken kan worden gevraagd in de mate van het mogelijke een inspanning te doen.

De Nationale Bank zegt in haar jongste jaerverslag dat begin februari werd gepubliceerd: „Een doeltreffende actie tegen de inflatie is, in het politieke vlak, een moeilijke onderneming” en zij voegt eraan toe dat dit thans bijzonder het geval is in België omdat de stijging van de binnenlandse prijzen tot nog toe de uitvoer niet heeft verhinderd wegens het internationale inflatoire klimaat 2).

In een vrij lang en ongewoon open betoog ontleedt het verslag de dynamiek van de inflatoire ontwikkelingen en pleit voor een strijd tegen de inflatie.

„Zo ook geeft niet ieder lid van de Gemeenschap zich rekenschap van het oorzakelijk verband tussen een geheel van veelvuldige individuele eisen, waaronder de zijne, en het macro-economisch feit van de prijsstijgingen; iedereen is overtuigd dat de bevrediging van datgene waarop hij aanspraak maakt volkomen verantwoord is; terzelfdertijd betreuren de meesten de inflatie die zijzelf onontkoombaar maakten. Het is nochtans in die fundamentele individuele of collectieve gedragingen dat, althans in de geïndustrialiseerde landen, de huidige inflatie haar diepe oorsprong vindt, ongeacht of ze voortvloeit uit het ene of uit het andere van de beide processen — die elkaar trouwens aanvullen — van de vraag of van de kosten. Het feit is overduidelijk op het gebied van de openbare financiën”. En de centrale bank ontleedt dan wat zij noemt de asymmetrische gedragingen van „diegenen die erop staan steeds meer te ontvangen in naam van de rechten welke zij subjectief menen te bezitten en zich bestolen achten wanneer zij de middelen moeten verschaffen: zij onttrekken zich aan de last, hetzij door hem op anderen af te wentelen — door hun prijzen te verhogen of door hogere bezoldigingen te eisen —, hetzij via de ontduiking. Die gedragingen betekenen een krachtige stimulans voor de inflatie”.

Zij waarschuwt voor de „euforie” van de inflatie en voor het gevaar dat een kritieke drempel zou worden overschreden. „Het algemeen belang vereist — dat is overduidelijk — dat het inflatoire proces niet onomkeerbaar en intens wordt: het is lang vóór de prijzen op hol slaan en uit de hand lopen, dat de strijd tegen de inflatie moet worden aangegaan, ongeacht de aanvankelijke moeilijkheden en ongeacht de weerstand welke de onontbeerlijke concrete

maatregelen verwekken”.

Deze strijd moet volgens de centrale bank in overeenstemming met wat in EG-verband reeds ter zake werd overeengekomen, worden gevoerd met de instrumenten van de monetaire en budgettaire politiek. Maar deze traditionele middelen van de economische politiek zouden volgens haar in de huidige omstandigheden grotendeels zonder uitwerking blijven „indien terzelfdertijd het geheel van de socio-economische categorieën elke wijziging van hun gedragingen zouden afwijzen . . .”

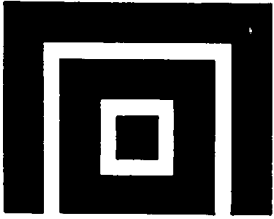
De centrale bank doet een haast pathetische oproep: „Toch zouden de verantwoordelijke personen, op alle niveaus, van die vak- en beroepsorganisaties in overleg hun krachten moeten bundelen opdat alle kringen er zich rekenschap van zouden geven dat de handhaving van een voldoende evenwicht in de economische groei in het meest algemene belang een dwingende plicht tot matiging oplegt. Wat moet worden bereikt is de noodzakelijke ommekeer in de houdingen: zelfs in een economie van overvloed blijven de hulpbronnen betrekkelijk schaars in verhouding tot de steeds toenemende omvang van de behoeften. In de bevrediging van laatstgenoemde moet worden voorzien, maar er moet een keuze worden gedaan ten aanzien van de orde van voorrang. Die keuze moet rekening houden zowel met economische als met sociale maatstaven, ten gunste van het meest nuttige, ten gunste van de meest misdeelden”.

Het ziet er echter naar uit dat deze oproep niet veel gevolg zal hebben evenmin als de uitnodiging die de regering, eerder schroomvallig trouwens, aan de zgn. sociale partners had gericht. Het fundamentele wantrouwen van de ondernemingen t.o.v. een prijspolitiek en van de vakbonden t.o.v. een inkomenspolitiek kon vooralsnog niet worden weggewerkt. Alleen zal het wel tot concrete maatregelen komen wat de prijzen betreft, evenals van de monetaire restricties aangaat. Dat is de lijn van de minste weerstand.

De psychologische kans om een goed uitgebalanceerd anti-inflatieprogramma op te zetten dat in onderling overleg wordt overeengekomen en met de nodige moed en zin voor communicatie wordt doorgevoerd, lijkt aldus verkeken te zullen worden. Men moge dan nog zo

1) Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat op 31 januari jl. de nog uitstaande vlotende schuld van de staat in vreemde valuta minder dan Bfr. 1 mrd. bedroeg, zodat er niet veel meer terug te betalen is.

2) Tijdens de eerste 11 maanden steeg de goederenuitvoer inderdaad met 13,4% t.o.v. verleden jaar, de invoer met 9,6%. Op de betalingsbalans liet de lopende rekening een overschot van Bfr. 48 mln. tegen Bfr. 36 mrd. in dezelfde periode van vorig jaar.

Sociale planning en ontwikkelingslanden

De ontwikkelingskroniek is samengesteld door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmusuniversiteit te Rotterdam.

1. Inleiding

Als centrale doelstelling van ontwikkelingsplanning heeft twintig jaar lang gegolden de verhoging van het nationale produkt per hoofd van de bevolking. De planningstechnieken hiervoor waren vooral afkomstig van economen die zich voornamelijk bezighielden met de economische groei-problematiek als zodanig. Van begin af aan echter was het duidelijk, dat de planning niet voorbij kon gaan aan de eisen die ten aanzien van verbetering der levensstandaard werden gesteld, met name door meer invloedrijke en beter georganiseerde bevolkingsgroepen. Deze eisen werden onderstreept door tegen elkaar opbiedende politieke rivalen, welke de gunst van de bevolking trachtten te winnen, en ook het steeds grotere gezag, dat werd toegekend aan

veel herhalen dat een anti-inflatoir beleid nog slechts zin heeft wanneer het in een Europees perspectief wordt gevoerd, tenslotte zal de volgende jaren de economische politiek nog grotendeels op het nationale thuisfront worden bedreven en zal het communautaire beleid nog grotendeels de som zijn van wat in de lidstaten wordt gedaan en niet gedaan. M.a.w. wat men in eigen land niet doet zal ook in Europa niet worden gedaan.

De regering houdt natuurlijk een slag om de arm: zij behoudt zich het recht voor meer ingrijpende maatregelen te nemen ingeval de toestand dit later zou nodig maken. Wie had daaraan getwijfeld?

E. Thielemans

de normen afkomstig van internationale organisaties met betrekking tot de levensstandaard. Bovendien bleek al spoedig, dat een economische groei, die zichzelf in stand zou moeten houden, onbereikbaar was, als men bepaalde factoren verwaarloosde, zoals scholing, in het algemeen verbetering van de kwaliteit van de arbeid en family-planning.

Vandaar dat al zeer vroeg een aantal economen, maar ook andere wetenschapsmensen en overheidsinstellingen, hun aandacht richtten op bovengenoemde problemen. Uitdrukkingen als „human resource development”, „social development”, „social planning” geraakten in zwang. Omdat zodoende de behoefte werd gevoeld om „sociale aspecten” een plaats te geven binnen het raamwerk van de planning, werden al spoedig in de plandocumenten speciale hoofdstukken hieraan gewijd en ontstonden „sociale afdelingen” op planbureaus en aparte cursussen in „sociale planning”. In de meest algemene zin valt de betekenis van „sociaal” samen met „collectief” of „datgene wat betrekking heeft op de samenleving als zodanig”. Zo opgevat houdt sociale planning zich bezig met collectieve doeleinden en collectieve middelen. Collectieve doeleinden zijn bijvoorbeeld het zeker stellen voor iedereen van minimum niveaus voor voeding, huisvesting, gezondheidszorg of onderwijs. Collectieve middelen zijn al die faciliteiten, welke ten algemene nutte zijn voor leden van de samenleving; deze faciliteiten zijn zeer verscheiden van aard en omvatten bijvoorbeeld scholen, werkloosheidssteun, spoorwegtransport, rioleringsvoorzieningen.

Planning kan worden onderscheiden naar haar verschillende onderdelen. In dit overzichtsartikel zal de huidige stand van zaken met betrekking tot sociale planning worden beschreven aan de hand van de volgende indeling.

A. Identificatie en meting van „sociale aspecten”

Op dit terrein zijn tot nu toe verreweg de voornaamste bijdragen tot sociale

planning geleverd. Sociale planners zijn niet zonder meer tevreden als er meer geproduceerd wordt, maar propageren als maatstaf voor ontwikkeling bepaalde andere criteria zoals het nationale niveau van de voedselvoorziening, van de huisvesting, van het onderwijs, én de rechtvaardige verdeling van dit alles over de verschillende bevolkingsgroepen. Zij hebben studie gemaakt en metingen verricht over verbanden die er tussen deze verschillende sociale aspecten bestaan.

B. Formulering van sociale plannen

De formulering van sociale plannen zou moeten resulteren uit een systematische verwerking van bovengenoemde sociale aspecten in de huidige planningmethoden voor ontwikkeling. In de werkelijkheid vindt dit niet plaats. Sociale planners dringen erop aan, dat ontwikkelingsplanners hun technieken aanpassen en verbreden, terwijl ontwikkelingsplanners ertoe neigen de verantwoordelijkheid in deze terug te schuiven naar sociale planners. Het resultaat is dat er thans slechts economische en wiskundig-economische groei modellen zijn, en geen enkel model van sociale vooruitgang beschikbaar is.

C. Implementatie van sociale plannen

Het is moeilijk om te spreken van plantoepassing of -verwerkelijking als er nauwelijks enige concrete planformuleringen bestaan. Wie de huidige situatie nauwlettend beziet, wordt getroffen door de opmerkelijk grote kloof, welke er bestaat tussen enerzijds de geavanceerde resultaten op het terrein van identificatie en meting van sociale aspecten, en anderzijds het ontbreken van planformulering en plantoepassing op dit terrein.

2. Identificatie en meting van „sociale aspecten”

2.1. Aggregatie versus disaggregatie

De begrippen nationaal produkt per

hoofd of nationaal inkomen per hoofd als representanten van menselijk welzijn hebben, zoals gezegd, de nodige kritiek uitgelokt. Een aantal wetenschapsmensen zijn daarom begonnen om menselijk welzijn te meten aan de hand van niet-monetaire indicatoren zoals het *nationale* peil van werkgelegenheid, voeding, huisvesting, gezondheidszorg, scholing, en voorts om deze indicatoren internationaal met elkaar te vergelijken. Deze pogingen werden versterkt vooral vanuit verschillende afdelingen van de Verenigde Naties die zich steeds meer beijerden om dit soort internationaal consistente indicatoren te bepalen.

De voornaamste bedoeling van dit alles was om onderlinge verschillen tussen de componenten van de levensstandaard in de verschillende landen te onderzoeken, en op deze wijze allocatiebeslissingen met betrekking tot technische bijstand en nationale investeringen te beïnvloeden ten gunste van relatief verwaarloosde componenten. Pas later brak de erkenning door dat een sociaal probleem bij uitstek schuilt in de scheve *verdeling* van zowel het inkomen per hoofd als van de niet-monetaire aspecten van menselijk welzijn. Onderzoek op het terrein van sociale planning kreeg scherpere contouren, toen men het inkomen en de andere aspecten ging „disaggregeren” naar diverse bevolkingsgroepen en verdelingsvraagstukken ter sprake ging brengen.

2.2. Analyse op het niveau van nationale gemiddelden

Studies, welke betrekking hebben op menselijk welzijn, gemeten aan de hand van nationale gemiddelden, kunnen worden onderverdeeld in twee categorieën aan de hand van het type vraag waarmee zij zich bezighouden:

1. Wat bedoel ik, als ik het heb over sociale doeleinden?;
2. Welke relatie is er tussen productiegroei en vooruitgang met betrekking tot sociale doeleinden?

Ad 1. Vaststellen waaruit sociale doeleinden bestaan is een eerste stap in de richting van sociale planning. Een aantal studies 1) heeft zich met dit vraagstuk beziggehouden, met de volgende resultaten. Er werd een onderscheid gemaakt tussen de verschillende componenten van de levensstandaard, zoals voeding, huisvesting, gezondheid, scholing, vermaak en veiligheid. Vervolgens heeft men per component een aantal niet-monetaire indicatoren gekozen, die de betreffende component kunnen representeren. Deze indicatoren werden uitgedrukt in de vorm van index-getallen, meestal aan de hand van een schaal, waarvan de hoogst bereikbare waarde overeenkwam met het in werkelijkheid voorkomende maximum. Tenslotte werd

per component de som der betrokken indexgetallen bepaald en werden deze over alle componenten samengesteld, zodat men uiteindelijk beschikken kon over een globale index voor de levensstandaard. De rangorde met betrekking tot deze laatste index kwam voor die landen, waarvoor gegevens beschikbaar waren, in het algemeen overeen met de rangorde in inkomen per hoofd. Voor de landen boven- en onderaan de ranglijst was deze overeenstemming duidelijker aanwezig, dan voor de landen die een middenpositie innamen.

Enige onderzoekers 2) zijn nog verder gegaan en trachtten op een normatieve wijze aan te geven, of het niveau, dat een land heeft bereikt met betrekking tot een bepaalde component van de levensstandaard, hoog dan wel laag genoemd zou moeten worden *voor dat betreffende land*. Daarvoor was het nodig om „normen” vast te stellen, die ontleend werden aan de patronen van samenhang tussen diverse componenten, die in werkelijkheid bij verschillende niveaus van ontwikkeling schenen te overheersen. Aan de hand van gegevens uit verschillende landen werden aldus zogenaamde „correspondentiepunten” vastgelegd. Om twee voorbeelden te noemen: men vond, dat bij een bruto nationaal produkt per hoofd van \$ 500, het gemiddelde aantal personen per kamer „correspondeerde” met 1,4 en het percentage schoolgaande kinderen (basis- en middelbaar onderwijs te zamen) „correspondeerde” met 57,5%.

Ad 2. Tussen groei van productie en vooruitgang met betrekking tot sociale doeleinden heeft men een wederzijdse beïnvloeding geconstateerd, welke aanleiding geeft enerzijds tot het „welvaartseffect”, en anderzijds tot het „productiviteitseffect”. Met het welvaartseffect is bedoeld de vooruitgang in levensstandaard, die het gevolg is van economische groei; het productiviteitseffect is het omgekeerde, dus de productiegroei die resulteert uit een hogere levensstandaard. Het bestaan van zo'n productiviteitseffect werd lang geleden reeds erkend. Men besefte, dat investeringen gericht op de mens en zijn directe levensomstandigheden — precies zoals investeringen gericht op uitbreiding van de materiële productiecapaciteit — van groot belang waren, en dat in feite het een zonder het ander nutteloos was. Recente onderzoekingen 3), 4) 5), 6), 7) hebben een kwantitatieve bevestiging opgeleverd voor deze reeds lang aanvaarde stelling.

Er zijn enkele pogingen geweest in het vlak van de regressie-analyse om met behulp van gegevens uit verschillende landen economische groei te verklaren o.a. uit indicatoren van de levensstandaard. Men wilde op deze wijze statistisch de productiviteits-

effecten van toename in menselijk welzijn meten. Deze pogingen hebben geen ondubbelzinnig resultaat opgeleverd. Daartegenover heeft een kosten-batenanalyse met betrekking tot individuele componenten van de levensstandaard meer succes gehad, en is men erin geslaagd om hoge „opbrengsten” op „menselijke” investeringen vast te stellen. Zie voor voeding 4); huisvesting 5); gezondheidszorg 6); onderwijs 7).

2.3. Verdelingsaspecten

Men kan de verdelingsaspecten introduceren in termen van inkomensniveau, omvang van landbezit, regionale verdeling, verdeling tussen stad en platteland, en tussen sociaal-economische posities. Het niveau van het persoonlijke inkomen is daarbij de meest bestudeerde variabele.

Men is het er in toenemende mate over eens, dat een zekere inkomensverdeling ten gunste van in armoede verkerende bevolkingsgroepen onontkoombaar is, als men tenminste de bevrediging van bepaalde minimum-behoefte aan alle mensen wil garanderen; toch bestaan er meningsverschillen over de omvang van de vereiste herverdeling 8). Natuurlijk kan een vermindering van de ongelijkheid tussen de overige inkomensniveaus ook een doel op zich zijn, maar hierover schijnt in het geheel geen overeenstemming te bestaan.

De smalle basis van consensus aangaande de bestrijding van armoede gaf echter voldoende aanleiding tot empirisch onderzoek, hetgeen een tweede terrein van sociale planning ontsloot. Het ging hierbij om de aard van de vereiste herverdeling. Deze hangt af van de hoogte van de minimum levensstandaard, welke gegarandeerd moet worden, van de omvang van de bevolkingsgroep, waarop de maatregelen betrekking moeten hebben en van het pakket maatregelen, waarover men zou moeten kunnen beschikken om de her-

1) J. Drewnowski en W. Scott, *The level of living index*, United Nations Research Institute for Social Development, Genève, 1966.
2) D. V. McGranahan, et al., *Contents and measurements of socio-economic development*, Unrisd, Genève, 1970.

3) W. Galenson en G. Pyatt, *The quality of labour and economic development in certain countries*, ILO, Genève, 1964.

4) M. Selowsky, *An attempt to estimate rates of return to investment in infant nutrition Programs*, Discussion paper series, Harvard Institute of Economic Research, 1971.

5) L. S. Burns, *Housing, Symbol and Shelter*, International Housing Productivity Study, Los Angeles, 1971.

6) R. Barlow, The economic effects of malaria eradication, *American Economic Review*, mei 1967.

7) T. W. Schultz, Investment in human capital, *American Economic Review*, maart 1961.

8) United Nations, *Social policy and distribution of income in the nation*, ECOSOC, E/CN.5/AC.13/R.3/Add.1, 1967.

verdeling met succes tot stand te brengen.

Armoede is een relatief begrip. De armoedegrens in een bepaalde samenleving hangt zowel af van het gemiddelde inkomen als van de inkomensverdeling. Naar Amerikaanse maatstaven zou bijna de gehele bevolking der onderontwikkelde landen beneden de grens vallen.

Wil men daarom een operationele definitie van de armoedegrens hebben, dan zijn bepaalde waarde-oordelen noodzakelijk. Men neemt als uitgangspunt het minimum gezinsbudget, waarvan de componenten in beginsel dezelfde zijn als die van de levensstandaard (voedsel, huisvesting, kleding, medische verzorging, onderwijs enz.). Meestal bepaalt men (voor gezinnen van verschillende omvang) eerst de minimale voedingsbehoeften; deze worden uitgedrukt in hoeveelheden levensmiddelen, welke door middel van prijzen in geldwaarde worden vertaald. Soortgelijke berekeningen worden uitgevoerd voor de andere componenten en dit alles wordt bij elkaar opgeteld om zodoende het minimum-budget op te leveren. Soms wordt bij wijze van benadering het minimum-budget geacht een functie te zijn van voedselbehoeften en gezinsgrootte. Schattingen betreffende het gedeelte van de bevolking, dat beneden de armoedegrens valt, leveren in verschillende landen verschillende waarden op. In de Verenigde Staten bedraagt dit gedeelte thans ongeveer 15%, in Brazilië 30%, op het platteland van India 40%, in de Indiase steden 50% 9).

Maar ook als er een garantie betreffende een minimum-inkomen bestaat is er geen zekerheid dat eenzelfde gezin dat het ene jaar geholpen wordt, het daarop volgende jaar niet in dezelfde omstandigheden zal verkeren. Armoede kan zichzelf hardnekkig in stand houden. Men neemt nu algemeen aan, dat het minimum-budget een hulpmiddel is voor de planner om te identificeren wie arm is, maar zodra dit eenmaal is gebeurd, kan slechts een onderzoek naar de aard van de armoede de planner de weg wijzen naar efficiënte maatregelen. De meest efficiënte maatregelen — zo heeft men kunnen vaststellen — zijn investeringen in menselijk kapitaal, de eerder genoemde verbeteringen in de algemene levensomstandigheden van de mens, zijn gezondheid, scholing enz. Niet aan enige voorwaarde gebonden pure inkomensoverdrachten hebben minder resultaat dan dit soort investeringen.

3. Formulering van sociale plannen

De recente verhoogde belangstelling voor sociale planning ten spijt, moet men vaststellen, dat tot nu toe het *aanwijzen* van de problemen veruit de meeste aandacht heeft gekregen. Met

andere woorden: hoewel er een zekere overeenstemming van meningen bestaat aangaande de sociale aspecten, welke in de planning betrokken zouden moeten worden, zijn er op dit ogenblik vrijwel geen operationele methoden, welke deze integratie van sociale aspecten in de planningstechnieken tot stand brengen. Het resultaat hiervan is, dat de afstand tussen datgene wat de studies over sociale planning als wenselijk naarvoren brengen en de huidige methoden van ontwikkelingsplanning buitengewoon groot is.

Een van de nog onopgeloste vraagstukken met betrekking tot sociale planning is de mate, waarin deze een plaats kan vinden in de in zwang zijnde economische ontwikkelingsmodellen. Enige klaarheid te brengen juist op dit punt is het doel van een lopend onderzoek 11). In dit onderzoek wordt menselijk welzijn omschreven in termen van inkomen, werkgelegenheid en het peil der voedselvoorziening, huisvesting, gezondheid en onderwijs. Deze laatste vier componenten vinden hun uitdrukking in niet-monetaire indicatoren zoals het aantal calorieën per hoofd, het aantal kamers per hoofd, het sterftecijfer en het deelnemingspercentage aan onderwijs. De bevolking is verdeeld in drie brede sociale groepen, namelijk loontrekkers, salaristrekkers en de groep van werkegevers en zelfstandigen. Daardoor is het mogelijk om het menselijke welzijn zowel in nationaal opzicht als in zijn verdeling over diverse bevolkingsgroepen te onderzoeken. De studie maakt gebruik van een input-output-model en breidt dit uit met een aantal elementen, zoals belastingen over de drie sociale groepen en overheidsinvesteringen in sociale sectoren en economische sectoren. Dit alles kan dan bestudeerd worden onder alternatieve planformuleringen met betrekking tot inkomensverdeling, werkloosheid en de handhaving (c.q. bereiking) van minimumstandaarden voor voeding, huisvesting, gezondheid en onderwijs. Het model wordt toegepast op Zuid-Korea.

4. Verwerking en toepassing van sociale plannen

Uit het voorafgaande is duidelijk, hoe gering de betekenis van sociale planning in de praktijk is, vergeleken althans bij de hoge aspiraties, welke ten grondslag liggen aan de onderzoekingen, die tot nu toe op dit terrein zijn verricht. Het dichtst bij een integrale sociale planning staat in de praktijk de aandacht, welke men hier en daar kan constateren, voor, wat genoemd wordt, sociale sectoren, dat wil zeggen de huisvestingssector, de gezondheidssector, de onderwijssector enz.

Een rapport van de Verenigde Naties beschrijft de praktijk van planning in

deze „sectoren” 12). Het geeft de resultaten van een enquête, welke aan regeringen van onderontwikkelde landen werd toegezonden. De tabel geeft het percentage van landen, waar doelstellingen (streefcijfers) voor sociale sectoren waren gesteld, waar slechts sociale doeleinden waren geformuleerd of waar in het geheel niets in dit opzicht was gebeurd. Het totaal omvatte 34 landen.

Percentage landen, welke beschikten over	Voeding	Huisvesting	Gezondheid	Onderwijs	Werkgelegenheid	Sociale zekerheid	Landhervorming
Streefcijfers	15	56	94	91	35	12	18
Alleen doeleinden	12	26	6	9	30	24	26
Geen specifieke politiek.	73	18	—	—	35	64	56

Het vaststellen van streefcijfers voor individuele sociale sectoren geschiedt meestal geïsoleerd van de rest van de economie, op basis van in de toekomst geprojecteerde trends, op basis van bevolkingsgroei en beschikbare economische middelen; de technische relaties met de leverende en ontvangende sectoren van de economie spelen daarbij veel minder een rol. In het algemeen is van de sociale sectoren de onderwijssector het beste geïntegreerd in het totale ontwikkelingsplan.

5. Een andere betekenis van „social planning”

Alvorens enige conclusies worden geformuleerd, moet volledigheidshalve melding worden gemaakt van nog een andere betekenis, die het begrip „social planning” kan hebben. Attitudes van mensen zijn moeilijk te beïnvloeden. Toch is verandering van opvattingen ten aanzien van bepaalde — niet alle! — maatschappelijke tradities een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van ontwikkelingsplanning, d.w.z. voor een succesvolle implementatie van het plan. „Social planning” betekent in deze context het voor de bevolking op plaatselijk niveau aanvaardbaar maken van noodzakelijk geachte overheidsmaatregelen, het zich verzekeren door de overheid van de steun van de bevolking bij de ontwikkelingsplanning 13).

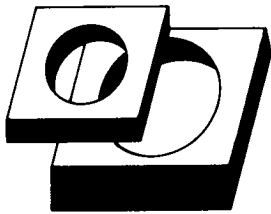
9) V. M. Dandekar and N. Rath, *Poverty in India*, Indian School of Political Economy, Bombay, 1971.

10) L. H. Keyserling, *Progress or poverty*, Conference on economic progress, Washington, 1964.

11) S. Cohen, *Social planning and the social sectors*, (forthcoming dissertation, 1973).

12) United Nations, *Preliminary report on targets of social development*, ECOSOC, E/CN.5/394/Add.1, 1966.

13) G. Dalton, *Traditional production in primitive African economies*, *The Quarterly Journal of Economics*, 1962.

Een dure besparing?

DRS. H. M. VAN DE KAR

De uitzonderlijke pensioenregeling voor ambtenaren en politici is een bron van misverstanden („de ambtenaar is vrijgesteld van het betalen van AOW-premie”) en van conflicten (wat is een „redelijke” eigen bijdrage?). Bovendien geeft zij aanleiding tot onbillijkheden die men met omslachtige en kostbare administratieve procedures en met twijfelachtig succes probeert recht te trekken. De op 1 januari van dit jaar in werking getreden „Wet gemeenschappelijke bepalingen overheidspensioenwetten” is van dit laatste een goed voorbeeld.

Zoals bekend wordt de premie AOW/AWW door de overheid voor zijn werknemers voldaan. Wanneer een ambtenaar meer dan één overheidsbetrekking vervult, kon tot voor kort „overcompensatie” voorkomen: de verschillende werkgevers nemen gezamenlijk meer premie over, dan door de ambtenaar maximaal verschuldigd is. (Overcompensatie kan zich natuurlijk ook voordoen bij ambtenarenechtparen en bij het samengaan van overheidspensioenen). De teveel ingehouden premie wordt aan de ambtenaar, en niet aan de overheid, terugbetaald. Juridisch correct, want de ambtenaar is de premie-

plichtige. De regering vond deze gang van zaken evenwel onbillijk. De ambtenaar heeft recht op vergoeding van de over zijn ambtelijk inkomen verschuldigde premie en geen cent meer. Daarnaast kost deze onverschuldigde betaling de schatkist tientallen miljoenen gulden per jaar.

Er werd naar een oplossing gezocht. Een wetswijziging die het mogelijk maakt dat de belastingdienst het bedrag aan teveel overgenomen premie retourneert aan de overheidswerkgever kon

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven

naar het oordeel van de regering niet door de beugel. In de eerste plaats op grond van het formele bezwaar dat een wijziging van de regelingen betreffende premieheffing en de loon- en inkomstenbelasting *uitsluitend* ten behoeve van de overheid als werkgever zich niet verdraagt met de doelstelling van deze wetten 1). In de tweede plaats omdat er een aantal praktische bezwaren aan uitvoering door de belastingdienst zouden kleven. Zo „kent” de belastingdienst de ambtenaar als zodanig niet. Verder zou

op de loonbelastingkaart en op het aangiftebiljet IB/VB een afzonderlijke rubriek moeten worden opgenomen, de handleidingen zouden moeten worden aangepast, de belastingambtenaren zouden extra rekenwerk moeten verrichten, ook zou de dienst moeten vaststellen, hoeveel iedere overheidswerkgever terugkrijgt en tenslotte gold als bezwaar dat de belastingdienst voor de signalering van gevallen van overcompensatie afhankelijk is van de betrokkenen, wat een correcte uitvoering zou bemoeilijken. Men vond deze bezwaren overtuigend en koos een andere oplossing.

Besloten werd de uitvoeringsbeschikking premieheffing volksverzekeringen aan te vullen met de bepaling, dat een overheidswerkgever voor het in acht nemen van de maximale jaarpremie rekening mag houden met de premie die hij of een andere overheidswerkgever zal inhouden uit hoofde van een andere betrekking van de premieplichtige of zijn echtgenote. Op 6 april 1971 werd wetsontwerp 11 772 ingediend, waarin de verplichting van de ambtenaren om de nodige gegevens te verstrekken geregeld werd en de inhoudingsplichtige werkgevers en pensioenfondsen werd opgedragen mee te werken. Per circulaire (AW 72-U33.31) gaf minister Geertsema aan hoe zij de verstrekte gegevens moeten uitwisselen en de volgorde moeten vaststellen waarin zij de premiebetaling moeten overnemen tot het maximum is bereikt.

Zeer snel, op 17 mei, reageerde de vaste commissie voor ambtenarenzaken en pensioenen van de Tweede Kamer met een „blanco” verslag. Anderhalve maand later kwam de commissie daarop terug. Drie brieven met bezwaren leidden tot heropening van de schriftelijke voorbereiding. Twee brieven waren afkomstig van ambtenarencentrales. Zij protesteerden — als goede belangenbehartigers — tegen de inkomstenderving die sommige ambtenaren als gevolg van het voorstel zullen

6. Conclusie

De dramatische ontwikkeling in de derde wereld, waarbij de niet onaanzienlijke groei van het bruto nationale produkt op vele plaatsen gepaard ging met toename van werkloosheid en armoede 9) 14) heeft opnieuw de belangstelling van ontwikkelingseconomen voor sociale planning verlevendigd.

Er valt een vermindering te verwachten en ook enigszins te bespeuren van de betekenisinhoud, welke men aan het begrip „sociale planning” kan geven, naarmate ontwikkelingseconomen zelf problemen van inkomensverdeling, armoede, werkloosheid, laag peil van de voeding, huisvesting, gezondheid en onderwijs opnemen in hun planning. Dit betekent, dat ontwikkelingsplanning niet alleen het werk zou moeten

zijn van de econoom, integendeel, toenadering en intensieve communicatie tussen de econoom, de socioloog, de bestuurder, de politicoloog en de technische expert is voor ontwikkelingsplanning een zeer urgente zaak. Sociale planning kan worden beschouwd als de poging om de huidige ontwikkelingsplanning te verbreden in de richting van meer menselijke doelstellingen en ook van meer aangepaste en hanteerbare instrumenten. Uiteindelijk is het resultaat van deze poging afhankelijk van het welslagen van multidisciplinair „teamwork”.

14) Mahbub ul Hag, *Employment in the 1970's: A new perspective*, Society for International Development, 12th World Conference, Ottawa, 1971.

1) Kamerstuk 11772/5 (zitting 1971/1972), blz. 2.

ondervinden. Op de discussie over de redelijkheid van het verlangen van de regering om de overcompensatie te beëindigen, zal hier niet worden ingegaan. Wel verdienen enkele, door de ambtenarencentrales genoemde consequenties van de regeringsmaatregel vermeld te worden.

Een ambtenaar met een deelbetrekking in de particuliere sector (of een echtgenote die in de particuliere sector werkt) krijgt teveel betaalde premie wél terug. Een ambtenarenvrouw, werkend bij een overheidsinstelling, zal de nadelige financiële gevolgen van deze maatregelen kunnen ontgaan door een baan te nemen in de particuliere sector. De ambtenarenbonden verwachten een uittocht van gehuwde secretaresses, verpleegsters e.d. uit de overheidsdienst. Een gedeelte van de besparing voor het overheidsbudget wordt dan teniet gedaan, want de overheid is genoodzaakt „duurdere” vrouwen aan te stellen. Het geeft overigens te denken dat de overheid er financieel belang bij zou krijgen om echtgenotes van ambtenaren in dienst te nemen. Minister Geertsema meent evenwel dat de overheid zich niet door deze financiële overwegingen zal laten leiden bij aanstellingen 2).

De derde brief kwam van de VNG en bevatte een waarschuwing voor de problemen die de uitvoering van de regeling zou oproepen 3). „Naar het ons voorkomt zal een dergelijke gang van zaken gepaard gaan met een administratieve rompslomp en een documentenstroom van ongekende omvang”. Naar schatting 700.000 personen moeten formulieren invullen, deze formulieren moeten worden behandeld, de gegevens moeten worden uitgewisseld tussen en verwerkt in de salarisadministraties. Bij iedere mutatie moeten wijzigingen worden aangebracht. Een mutaties zullen bij deelbetrekkingen (denk aan de onderwijssector) vaak voorkomen. De VNG concludeert:

„Al met al menen wij te moeten stellen dat het niet ondenkbaar is dat de hier gekozen oplossing erger is dan de kwaal. Wij voorzien zeer hoge administratiekosten (.....) waarvan het de vraag is of zij zullen opwegen tegen het netto-voordeel van de regeling”.

In de *Miljoenennota 1973* wordt, onder de zgn. „aanvullende posten” (blz. 115), het voordeel voor de schatkist op f. 50 mln. geraamd. Volgens een toelichting van de betrokken ministers betreft dit de *bruto*-besparing 4). In de brief van de VNG wordt er terecht op gewezen dat de overheid door deze maatregel belastinginkomsten zal derven. Overcompensatie vindt plaats bij relatief hoge inkomens waarop gemiddeld een marginaal tarief van zo'n 50% à 60% zal drukken, aldus de VNG. Er resteert dan zo'n f. 25 mln. Daarvan moeten dan nog de extra kosten van uitvoering van de maatregel (inclusief produktieverlies) worden afgetrokken. Het, zoals gebruikelijk, opnemen van het bruto-bedrag

geeft derhalve een sterk geflatteerd beeld. Het is de vraag of het wetsontwerp ook zonder slag of stoot door de beide Kamers was gerold als een beduidend lagere besparing dan f. 50 mln. in uitzicht was gesteld.

Het is nu, zo'n twee maanden na het in werking treden, nog niet mogelijk om een goed beeld te krijgen van de wijze waarop de uitvoering verloopt. Ook de VNG heeft nog onvoldoende inzicht. In de Tweede Kamer is de regering gevraagd om met andere wetsvoorstellen te komen indien zou blijken dat de bezwaren in het technische vlak zijn onderschat. Minister Geertsema, die toegeeft dat het geen perfecte regeling is, doch van twee kwaden het geringste gekozen meent te hebben, heeft gezegd dat de regering bereid is om de stand van zaken in 1975 opnieuw te bezien 6).

Wellicht dat de principiële en praktische bezwaren van de belastingdienst dan minder zwaar zullen wegen. De van die zijde genoemde praktische bedenkingen missen, in vergelijking tot de nu gekozen regeling, voldoende overtuigingskracht. Het is begrijpelijk dat de belastingdienst zich verzet tegen extra werk. Er wordt de laatste tijd reeds een zware wissel getrokken op deze dienst. Niettemin lijkt inschakeling van een (voldoende bemande) belastingdienst op voorhand doelmatiger dan de nu gekozen oplossing.

Blijft over het principiële bezwaar. De nieuwe regeling schept toch ook weer een aparte plaats voor de overheids-werkgever. Een normale inhoudings-

plichtige mag immers niet de premie-inhouding verminderen als uit inlichtingen van de werknemer blijkt dat deze recht op teruggave heeft i.v.m. nevenbetrekkingen van hem of zijn echtgenote. De overheid als wetgever, die algemeen geldende regels geeft, blijft in conflict komen met de overheid als werkgever, die voor zijn werknemers een uitzonderingspositie heeft gecreëerd.

Indien een wetswijziging nu echt zo bezwaarlijk is dan kan er wellicht beter iets aan de afwijkende arbeidsvoorwaarden van de overheid worden gedaan. Waarom betalen de ambtenaren niet, evenals ze dat vóór 1963 deden, zelf hun AOW/AWW premie — na daarvoor een looncompensatie te hebben gekregen? De hoogte en vorm van deze compensatie zal ongetwijfeld een strijdpunt worden tussen ambtenarenbonden en overheid („liggen de arbeidsvoorwaarden in de overheidssector achter resp. vóór op die in de particuliere sector?”). De vergelijkbaarheid van beloningen in ons land zal er in ieder geval zeer mee gediend zijn. Dat is misschien wel een budgettair offer waard.

H. M. van de Kar

2) Handelingen Tweede Kamer, zitting 1972, blz. 13.

3) Kamerstuk 11772/5 (zitting 1971/1972), blz. 6.

4) Kamerstuk 11772/20A (Eerste Kamer, zitting 1972), blz. 2.

5) Deze schatting is waarschijnlijk aan de hoge kant, vooral als men rekening houdt met de inmiddels gewijzigde fiscale positie van de werkende gehuwde vrouw.

6) Handelingen Tweede Kamer, zitting 1972, blz. 14.

Boeken nieuws

Prof. Dr. W. Eizenga: Banken en het betalingsverkeer van gezinshuishoudingen. Publikatie van het NIBE, no. 14, Samsom NV, Alphen aan den Rijn, 1972, 41 blz.

Deze studie houdt zich bezig met het grootscheepse offensief dat de handelsbanken, de landbouwkredietbanken en de spaarbanken sinds 1967 hebben gevoerd tot het „giraliseren” van het particuliere betalingsverkeer in Nederland. Met name wordt aandacht geschonken aan kostenfactoren die een verdere groei van de giralisering kunnen begrenzen, aan de complementariteit tussen de diverse vormen van dienstverlening door banken, aan het vraagstuk van de rentevergoeding op girale gezinssaldi, en aan de marktform van het oligopolie waardoor de marktform van girale gezinssaldi wordt gekenmerkt.

Drs. J. Passenier en Drs. R. Ruiter: Speur en ontwikkeling. Organisatie en planning van het speur- en ontwikkelingswerk in Nederland. Uitgegeven door het Directoraat-Generaal „Verspreiding van Kennis”, Centrum voor Informatica en Documentatie (CID), Luxemburg, 1972, 131 blz., Bfr. 180.

In deze studie die werd uitgevoerd in het kader van een door de Commissie van de Europese Gemeenschappen gesloten contract, analyseren de auteurs de resultaten van de werkzaamheden die de laatste jaren in Nederland werden ondernomen met het oog op het uitwerken van structuren die de basis kunnen vormen voor een door planning georiënteerd wetenschapsbeleid.

Na een onderzoek van de na-oorlogse ontwikkeling op het gebied van de statistische informatie in verband met

S. en O. geven de auteurs een systematisch overzicht van de organisatiestructuur van S. en O. en van de algemene lijnen van het beleid inzake S. en O. in Nederland.

Mr. R. Crince le Roy: Onrecht in de ruimtelijke ordening. Kluwer, Deventer, 1972, 35 blz., f. 5,25.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de bestuurskunde en het administratieve recht, meer in het bijzonder het recht van de ruimtelijke ordening, aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op 4 oktober 1972.

John M. Dutton en William H. Starbuck: Computer simulation of human behavior. John Wiley & Sons, Inc. New York, Londen, Sydney, Toronto, 1971, 708 blz.

Dit boek geeft een overzicht van de betekenis van simulatiemodellen voor de beschrijving en verklaring van het menselijk gedrag. Het bestaat uit een verzameling van 38, voor het merendeel reeds eerder gepubliceerde studies op het gebied van de economie, sociologie, politicologie en psychologie, welke zijn ondergebracht in de volgende zes hoofdstukken.

1. Inleiding. Hierin wordt het ontstaan en de rol van simulatiemodellen in het

wetenschappelijk onderzoek besproken.

Vermeldenswaard is de uitgebreide bibliografie, die bijna 2000 titels van vóór 1969 gepubliceerde studies bevat.

2. Modellen van individuen of afzonderlijke grootheden, zoals bijv. bedrijven.
3. Modellen van interactie tussen personen of afzonderlijke grootheden.
4. Modellen van groepen of geaggregeerde grootheden.
5. Modellen van interactie tussen groepen of geaggregeerde grootheden. Vooral dit deel is van belang voor economen, omdat hierin economische modellen aan de orde komen, zoals het kwartaalmodel van de Verenigde Staten.
6. Methodologische problemen.

Mededeling

Financiering van de onderneming in de toekomst

Op donderdag 22 maart organiseert de Vereniging voor Strategische Beleidsvorming een studiedag over „Finan-

ciering van de onderneming in de toekomst”.

Plaats: Nederlands Congresgebouw Den Haag; kosten: f. 200,— (incl. lunch), voor VSB-leden: f. 150,—.

Er zullen inleidingen worden gehouden door: Prof. Dr. C. A. Buningh (probleemstelling), K. Fibbe (visie van een ondernemer) en Dr. F. H. M. Grap-perhaus (visie van een bankier).

Inlichtingen en aanmelding: VSB, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91.

Commercieel beleid op de nieuwe Europese markt

Van 14 mei t/m 18 mei a.s. organiseren de sectie Commerciële Beleidsvorming van de Economische Faculteit van de Erasmus Universiteit en het Nederlands Instituut voor Marketing een seminar over „Commercieel beleid op de nieuwe Europese markt” in Hotel-Restaurant „Kasteel Neubourg” te Gulpen.

Doel van dit seminar is ondernemers, marketing- en exportmanagers te confronteren met exportmarketing en de opbouw en het operationeel maken van een commercieel beleid op de Europese markt.

Inlichtingen en programmaboekje verkrijgbaar bij NIVE, Afd. Vorming en Training, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91, tst. 80.

Een Nederlands Adviesbureau voor de ontwikkelingslanden
zoekt

transport econoom

Hij zal worden ingeschakeld bij uitgebreide transportstudies in de ontwikkelingslanden in rechtstreekse samenwerking met directie en binnen en buiten het bureau reeds beschikbare deskundigen op verschillende bijkomende vakgebieden.

Door grote ervaring en zelfstandigheid, aanpassings- en improvisatievermogen, contactuele eigenschappen en een goede uitdrukkingsvaardigheid in Nederlands en Engels (zo mogelijk ook Frans of Spaans) zal hij het vertrouwen van opdrachtgevers dienen te hebben.

De werkzaamheden liggen voor een groot deel in het buitenland en de geadigde zal bereid dienen te zijn op veelal korte termijn uit te gaan naar het buitenland voor variërende perioden van enkele maanden tot een jaar.

Brieven met uitvoerig curriculum vitae worden discreet behandeld en dienen te worden gezonden aan het bureau van dit blad onder no. ESB 10-1, Postbus 42, Schiedam.